

DİNÎ BİLGİ VE GÜNÜMÜZDE İSLÂM

Ali BARDAKOĞLU*

Bugün İslâm dünyasının iftihar edilecek birçok değer ve özelliğe sahip olmasının yanı sıra ciddî sorunlarla boğuştuğu, yakın ve uzak çevremizde hiç de razı olmayacağımız bir İslâm algısının giderek yerleşmeye başladığı da acı bir gerçek. Bir taraftan sahip olduklarımızın kıymetini bilmemiz gerekirken diğer taraftan yüz yüze kaldığımız sorunları derinlemesine tanımamız ve bunlarda kendi yapıp ettiklerimizin payını da araştırmamız gerekiyor. Hatta toplumumuz aydın ve yöneticilerine düşen, asıl ikinci yönde yoğunlaşp soğukkanlı bir şekilde çözüm arayışına girmek olmalıdır. Çok yönlü ve karmaşık sorunlar elbette girift ve çok bilinmeyenli gelişmelerin ürünüdür ve bunları basite indirgeyerek çözümü tek bir cevapta aramak doğru olmaz. Bu ihtirazî kayıt hep göz önünde tutularak, bu yazıda dinî bilgi, dinî bilgi etrafında İslâmî ilimlerin ürettiği zengin bilgi birikimi ve bununla bağlantılı olarak günümüzdeki İslam algısı ve İslâm'ın sorunları üzerinde durulacaktır.

a. Dinî Bilgi

Dinî bilgi deyince ne anlıyoruz. Din, herkesin fikir yürüttüğü ve iddialı olduğu bir alandır. Bu yüzden din ile ilgili yaygın telakkileri soğukkanlı biçimde ve ilmî bir bakış açısıyla gözden geçirmeliyiz. Din deyince öncelikli olarak hayatımızın gerçek anlamını, varoluşun manevî arka planını anlatan, varlığın nihaî anlamını açıklayan metafizik ışığı anlıyoruz. Metafizik anlam, manevî arka plan derken gözle görüp kulağımızla işitemeyeceğimiz, deneyle ulaşamayacağımız anlam ve değerleri kastediyoruz. Din, pozitif bilginin dışında ve üstünde ona ilavedir, onu tamamlamadır. Tıp, mühendislik, fizik, coğrafya alanında akıl ve duyu organlarıyla birçok bilgiye sahip olabiliriz. Bu alandaki bilgilerimiz tecrübe birikimimiz, becerilerimiz ve çabalarımızla orantılıdır. Din hayatın nihaî anlamını öğretmek, varoluşun daha geniş açılı tahlilini yapmak için vardır. Din varlığın nereden geldiğini, varoluşun anlamını, burada bulunmamızın amacını, varlığın nereye doğru akacağını anlatır ki biz bunu deneyle, gözlem ve akılla bulamayız. Böyle olduğu için pozitif bilimle dinî bilgi çelişmez. Dinî

* Prof. Dr. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Kur'an Araştırmaları Merkezi.

bilgi din alanındadır ve Allah'ın kitapları, kutsal beyanı ve peygamberler aracılığıyla bize ulaşmıştır.

Dinî bilginin önemli bir özelliğine burada temas etmemiz gerekir. İslâm bilginlerimiz Allah'ın dünyaya iki tür elçi gönderdiğini söylerler: Birincisi akıldır, vicdandır, ruhtur, bizim iç dünyamızda ve yapımızda olan özdür; ikincisi de peygamberlerdir. Bu ikisi birbiriyle çelişmez; hatta peygamberler ve kutsal kitaplar bizim varoluşumuzda, aklımızda ve ruhumuzda bulunan özü, yani yaratılışımızda taşıdığımız çizgiyi desteklemek ve güçlendirmek için gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin daveti 'Allah'ın bir hatırlatması, ruhlarımızın yaratılışında Allah'a verdiğimiz sözü hatırlatması' olarak geçer. Allah bizim özümüze O'nu tanıma kabiliyet ve ihtiyacını yerleştirmiş, bizi dünyaya bu fitratla göndermiş, peygamberler ve kutsal kitapların daveti de bu öz üzerine oturmuş, din onun üzerine inşa edilmiştir. Kâinat kitabıyla din kitabının, ruh ve fitratımızla vahyin çağrısının arasında bir uyumun bulunması bundandır. Hayat, tabiat ve özümüzle din ve kutsal beyan arasında, varlık âlemi ile kitapların ve peygamberlerin beyanı arasında bir çelişki yoktur. Ve dindarlık bizim varoluşla birlikte yanımızda getirdiğimiz, doğuştan var olan bir ihtiyaçtır, bir arayıştır. Din ve dindarlık daha sonradan kazanılmış ve peygamberlerin anlatmasıyla öğrendiğimiz bir eklenti bir yöneliş, yani arızî bir durum değildir. Zaten dindarlık insanın özünde, tabiatında, geninde ve yaratılışının hamurunda olmasaydı bir peygamberin, meselâ Mekke'de Abdullah'ın oğlu Muhammed'in, 'Ey insanlar, Allah'ın dini budur, O'nun çağrısına kulak verin' deyince kademe kademe binlerin, on binlerin, milyonların bu çağrıya cevap vermesi, Hz. Peygamber'in etrafında toplanması ve onun arkasından gitmesi düşünülebilir miydi? Bir Musa'nın bir İbrahim'in bir İsa'nın arkasından tüm dünyanın akması beklenebilir miydi?

Modern Batı düşüncesinin anlamakta zorlandığı konulardan birisi, işte bu peygamberlik ve vahiy konusudur. Peygamberlerin başarısını onların çok akıllı veya iyi hatip olmalarıyla veya toplumlarının ihtiyaçlarına göre açıklama yapmalarıyla izah ederler. Halbuki nice hatipler, nice akıllı insanlar dünyadan gelip geçti. Peygamberlerin davetinin onlarla karıştırılması/karşılaştırılması ve insanların bu davete koşmasının akılla ve dünyevî-rasyonel izahlarla açıklanması mümkün değildir. Peygamberlerin çağrısı insanlık olarak bizlerin vicdanında yankılandı ve karşılık buldu. Çünkü o çağrı bu bize kendi özümüze dönüşü hatırlattı. Bize 'Elest bezmi' denilen -belki de bir metafor olarak tasvir edilen- ruhlar âleminde Rabbimize verdiğimiz sözü ve o söz alınarak dünyaya salınışımızı hatırlattı. Biz de annemizi babamızı hatırlar gibi o çağrıyı tanıdık ve ona kulak verdik. Çünkü Peygamberlerin ve Kur'ân'ın bu çağrısı, -Kur'ân ayetlerinden hareketle bir tasvir yapmak gerekirse- bir insanın tıpkı kaybettiği anne ve babasını tekrar görmesi halinde ona koşması kadar sıcak bir çağrı idi.

Dinî bilgi öncelikli olarak bize bu dünya hayatımız için gerekli olan genel ve kapsamlı bir tasavvuru kazandırır. Bunun için de dinî bilgi her ne kadar metafizik bir-

çok hikmeti içinde barındırsa da, değil mi ki bizler dünyalıyız, dinî bilgi de dünyaya dünya ahvaline göre, öncelikli olarak da hitap ettiği insanların dünyası ve gerçekleri üzerinden mesajını verir. Diğer bir anlatımla, dinî bilgi yaşadığımız hayat ve insanlık tecrübemize daidir ve onunla diyalektik bir ilişki içerisinde. Bunu bir örnek üzerinden şöyle izah edebiliriz: Kur'ân-ı Kerîm veya İslâm Dini 'cennet ve cehennem'i nasıl anlatır ve nitelendirir? Bizim dünyadaki acularımıza, hazlarımıza ve beğenilerimize göre cennet ve cehennemi tanımlar. Halbuki biz biliriz ki, cennet ve cehennem başka bir âlemdir ve başka bir varoluştur. Bizim bu dünyadaki beğeni ve tattıklarımızla, elem ve acularımızla doğrudan irtibatı yoktur. Cennet ve cehennem anlatılırken bizim duyularımız, acı ve korkularımız üzerinden tasvirler yapılmıştır ki anlayabilelim ve kavrayabilelim. Amaç, mücerret bir tasvirden çok bizim bilgilendirmemiz ve bu bilgiye göre kendimize çeki düzen vermemizdir. Böyle olunca dinî bilgi bizim hayatımızla diyalektik bir ilişki içinde şekillenir, yaşadığımız tecrübe ile iç içedir.

Dinî bilginin mahiyeti üzerinde dururken değinmemiz gereken bir diğer konu da, insanlığın genel akışı içinde dinin rolüne dair algımızdır. Bizler genelde dinlerin insanlığın dünyevî gidişatında radikal değişimler yaptığı, sosyal yapıda ve kurallarda inkılâp yaptığı gibi bir söyleme sahibiz. Böyle bir söylemi dinler için daha açıklayıcı, hatta yüceltici buluruz. Yeri gelmişken açıklayayım: Burada din deyince Hz. Adem'le başlayan Hz. Muhammed (sav) ile sona eren o tek vahiy çizgisini kastediyorum. Bugün dinler tarihinin anlatımına kapılarak farklı dinî inanışların her birine din demek yerine, 'Allah tek bir din gönderdi, o da İslâm'dır. Son resulünün tebliğine de özel olarak İslâm adını verdi' demeyi daha doğru bulmaktayım. Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberler aynı binanın tuğlalarıdır, birbirini tamamlamıştır. Son tuğla, son tamamlama ile de bu vahiy silsilesi kemale ermiştir. İşte bu anlamıyla din, insanlığa dünyevî gidişatında sürekli kırılmalar yaşatmamış, dünya hayatında inkılâp yapmamıştır.

İnkılâp yapmayı, her bir değişime inkılâp demeyi çok seven bir tabiatımız var ve her şeyi sil baştan yapmayı isteriz. Ama dinler inkılâp yapmazlar. Dinler, süreklilik içerisinde hayır ve doğru istikametinde değişim yaparlar. Yani gelen bir peygamber toplumunda iyi gidenleri devam ettirir; yanlış olanlar düzeltir, çok kötü olanları da iptal eder. Bu her zaman böyle olmuştur. İslâm dini de böyle yapmıştır. Dinler inkılâp için değil; itikatta bir aslı yani tek Allah inancını (tevhit) sürekli sabit tutarak insanlık tecrübemizin giderek gelişmesi ve iyi çizgide kendini değiştirmesi için gelmiştir. Biz buna 'süreklilik içinde değişim ve gelişim' diyebiliriz. Zaten biraz önce ifade ettiğim 'dinin hayatla diyalektik ilişkisi' de bunun böyle olmasını gerektirir. İlk bakışta bu iki nitelendirme arasında ciddi bir fark bulunmadığı sanılsa da esasında radikal bir yaklaşım farklılığı olduğunu söylemem gerekir. Çünkü bu yaklaşımların, bizim din ve dinî bilginin rolü konusundaki bakışımızı da belirlediğini gözden kaçırmamalıyız. Kavram ve kelimeler zaman zaman esası da etkileyen bir işleve sahip olabildiği için bu ayrıntılara temas etmek istedim.

a. Dinî Bilginin Kaynağı Olarak Kur'ân-ı Kerîm

Dinî bilginin iki temel kaynağı vardır; birincisi Kur'ân-ı Kerîm'dir. Diğeri Peygamber Efendimizin Sünnetidir. Kur'ân-ı Kerîm son kutsal kitabımızdır. İlahî kelâmın lafza bürünmüş ve dünyaya inzal edilmiş şeklidir. Biz ilahî kelâmın kendisini anlama imkânına sahip değiliz. Yüce Rabbimizin nefsi kelâmının mahiyetini bilme, Rabbimizin kendi öz kelâmını anlama imkânına sahip değiliz. Çünkü bu bizim kavramamız mümkün olmayan bir alan, ayrı bir kategoridir. Böyle olduğu için Allah kendi kelâmını bizim anlayacağımız dile ve dünya düzlemine indiriyor. Yani Allah kendi nefsi kelâmını bize göndermedi. O'nun öz kelâmı ve bizim dünya hayatımıza dair muradı Cibril-i Emîn vasıtasıyla, Peygamberler'e inen vahiy yoluyla bizim anlayacağımız dile çevrildi. Kur'ân-ı Kerîm, ilahî kelâmın bizim dünyamıza, bizim anlama düzlemimize, anlam dünyamıza indirgenmiş halidir. Yani bizim anlayacağımız tarzda ifade edilmiş halidir. Ve Kur'ân-ı Kerîm Hz. Adem'le başlayan vahiy geleneğinin son halkasıdır. Böyle olduğu için tüm dinleri toparlayarak gelmiştir; özü değişmemiştir.

Dinin inanç özünde üç temel vurgu vardır: Allaha iman, nübüvve-vahye iman ve ahirete iman. Tevhid akidesi, yani Allah'ın varlığına ve teklifine inanma emri/ilkesi bu üç esası da içerir ve temsil eder. Ayrıca Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla iki vurgu yapmıştır: 'İnanın ve hayırlı işler yapın'; yani iman ve sâlih amel. Bu iki nokta bütün dinî bildirimlerin özeti mahiyetindedir. İmanı dinin daha sabit/statik, sâlih ameli daha değişken/dinamik iki ayağı olarak da görebilirsiniz. Çünkü imanın ana çizgisi vahiy geleneği içinde hep aynı kalmış, sâlih amele gelince niyet ve amaç aynı olsa da hayırlı işin formu ve ayrıntısı zamana göre değişebilmiştir. Bu temas ettiğim esaslar bütün semavî dinlerin, peygamberlerin davetinin, vahiylerin ortak noktasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada Sâmi din geleneğinin ana noktalarını, bu geleneğin Hicaz'ı kuşatan coğrafyadaki serüvenini bilmenin ayrı bir önemi vardır. Bu gelenek Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Yakup ve Hz. Yusuf, Hz. İsa'nın ve daha nicelerinin peygamberlik mücadelesini ve davetini içinde barındırır ve İslâm bu çizginin son olgunluk noktasıdır. Böyle olduğu için de Kur'ân-ı Kerîm'le Tevrat ve İncil arasında, İslâm'la önceki dinler arasında birçok benzerlik bulunur. Birçok tekrar vardır, benzeri birçok ortak ilke ve kural vardır. Bu bizi rahatsız etmez, hatta İslâm'ın vahiy sürecinin toparlayıcı son noktası olduğuna dair inancımızı teyit eder. Dinimize mensup olmakla iftihar edebilmemiz için, dinimizin hep yeni şeyler söylemesini, diğer dinlerin geleneklerinde olmayan şeyleri söylemesini beklemek ham bir hayaldir, doğru da değildir. Bu din ve şeriatın tabiatına, misyonuna da aykırıdır. Böyle olunca Peygamberimizin bir hadisini hatırlayalım: 'Ben peygamberler binasının son tuğlasıyım.' diyor. Böyle olduğu için de bütün semavî dinlerin, bütün peygamberlerin vurgusu hep aynı esaslar üzerine olmuştur. İslâm'da dinî bilgi ve vahyin çağrısını anlarken Sâmi geleneği daima hatırda tutmak bunun için gerekmektedir.

Dinî geleneği ve dinî bilgiyi anlarken Hicaz Arap topluluğunu, o toplumun yapısını, örf ve âdetini, bilgi ve ihtiyaçlarını da göz önüne almak zorundayız. Kur'ân-ı Kerîm yedinci asırda Hicaz topluluğuna hitap ederek söze başlamış, o hitap üzerinden evrensel mesajını vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i okuduğumuz vakit o günkü toplumun kültürünü, sorularını, sorunlarını ve ihtiyaçlarını apaçık görebiliriz. Ama Kur'ân hitabını bu çerçeveye sınırlı tutmamış, onun üzerinden bütün insanlığa evrensel bir mesaj vermiştir. Soyut değil somut örnekler üzerinden mesajlar verilmiştir. O günkü insanlar önce somut atfı anlamak ve sorunlarını buna göre çözmek durumundaydı. Sonra gelenler de somut üzerinden verilen mesajın ilke, amaç ve evrenselliğini keşfetmek durumundadır. Kur'ân-ı Kerîm yaşanan gerçekliklere değinmeyen, soyut kural ve anlatımlarla dolu bir kitap olarak inseydi muhatapları ondan kendine örnek bir hayat dersi çıkaramazdı. Bunun için de Kur'ân hitap ettiği toplumun hayatı ve gerçekleri, yaşadıkları, tecrübe birikimi üzerinden örneklemeler yapmış, somut olgular üzerinden murâd-ı ilâhî'yi beyan etmiş, bütün insanlığın anlayacağı evrensel nitelikte mesajlar vermiş, ilkeler koymuştur. Ve Kur'ân-ı Kerîm böyle olduğu için de muhtevası, hitap şekli, ele aldığı konular yedinci yüzyıl Hicaz-Arap topluluğunun gerçekleriyle, mesela sosyal yapısıyla, aile hayatıyla, kültürüyle, ihtiyaçlarıyla ve sorunlarıyla iç içedir. Bu da bizi şaşırtmamalıdır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Kur'ân-ı Kerîm bir metin değildir, hitaptır. Hitâb-ı ilâhîdir. Mesela beklentilerimiz Kur'ân-ı Kerîm'in diğer insan ürünü/beşerî metinlere göre en kapsamlı bir metin, diğer düşünce manifestolarına ve kanunlarına karşı en ikna edici inanç ve kanunlar kitabı olması yönünde olabilir; ama öyle değildir. Beklentiler ve yaygın kabul böyle olduğu için de Kur'ân-ı Kerîm'in metin olmadığını söylemem yadırganmış olabilir. Metinler, kanunlar ve manifestolar çok sistemli, konularına göre tasnif edilmiş insan eseri ürünlerdir. Onları Kur'ân-ı Kerîm ile mukayese edemeyiz. Kur'ân-ı Kerîm'de ibadetlerin ayrıntılı biçimde sayımı ve ifa şartları, giyim kuşam tarzı ve yeme içme adabı gibi gündelik hayat, şehirleşme, ekonomik hayat, uluslararası ilişkiler, toplum yönetimi ve siyasal yapı gibi bizim dünya hayatımızı doğrudan ilgilendiren konularda ayrı ayrı bölümler bulunmasını ve didaktik bir tarzda ve ilmihal muhtevasında bu konuların işlenmesini bekleseniz de Kur'ân-ı Kerîm'in kendine mahsus bir üslubu olduğu için, bunları bulamazsınız. Onun kendine özgü bir anlatımı vardır ve o bize Yüce Rabbimizin hitabıdır.

Yaşadığımız hayat nasıl çok yönlü, geçmişle ve gelecekle bağlantılı, birkaç kuru cümleyle ifade edilemeyecek kadar karmaşık ve akışkan ise, bize gelen bu hitap da aynı şekilde çok yönlü ve akışkandır. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e (sav) kadar ve oradan âhiret hayatına kadar bütün insanlığın varoluş serüvenini, Yüce Yaratan'ın dinine, peygamberlerin davetine karşı gösterdikleri enva-i türlü tavırları, hayatın farklı veçhelerini, doğayı, kainatta olup biteni, geçmişi ve geleceği harmanlayarak özel bir anlatım üslubuyla bize sunmuştur. O kâinatın ve bütün varoluşun özetidir. Hz. Yusuf'u anlatır. Hz. Musa'yı anlatır. Onu anlatırken bize mesajlar

verir. Adem'in çocuklarını anlatır bize mesaj verir; bizi anlatır bize mesaj verir; gelecekte söz eder mesaj verir. Ve her satırı, anlayan için önemli uyarılar içerir. Bunun için de biz onu didaktik bir metin gibi düşünemeyiz. Ama ne yazık ki günümüzde Kur'an-ı Kerim normatif kalıplar içinde anlaşılır/anlatılır oldu, metinleştirildi ve diğer beşerî metinlerle karşılaştırılma yanlışına düşüldü.

Dinî bilgimizin birinci kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in bir metin değil hitap olduğunu hatırdan çıkarmamalıyız. Kur'an-ı Kerim'in böyle önemli bir özelliği var. İlahî kelâmın bize ulaşmış şekli bir hitap. Onun için de Kur'an-ı Kerim bizimle diyaletik ilişki içindedir. Kutsal metin ile diyaletik ilişki arasında fark vardır. Hatta müşrikler, inanmayanlar dediler ki; 'Niye peygamber olarak aramızdan bir beşer, bir insan seçildi ve gönderildi? Halbuki kanatlı melekler, Allah'ın kelâmını gökten inerek tek bir defada bize getirmeliydiler'. Adeta ilâhî kelâmın tabiatüstü olaylar eşliğinde bir törenle, bir merasimle kendilerine metin olarak verilmesini beklediler. Çünkü sıradan insan tasavvuru budur. Yine insan tasavvuru yüz maddelik, iki yüz maddelik normatif bir metin, her bir konunun ayrı ayrı ve detaylı biçimde işlendiği didaktik bir metin bekler. Ama görüyoruz ki, hikmet sahibi Yüce Allah böyle yapmadı. Adeta 'Siz aranızdan seçtiğim birini gönderiyorum. Sizin gibi yaşayan, evlenen, ihtiyaçları olan, heyecanı, duygu ve düşüncesi olan, insanî yönü olan birini göndereceğim. Ama onu ben eğiteceğim, siz onu dinleyecek, örnek alacaksınız. O size gönderdiğim vahyi ulaştırarak ve açıklayarak, uygulama örnekleri verecek. Dünya hayatınıza ilişkin muradımı o seçtiğim beşer-peygamberin hayatından ve sizin hayatınızdan belli olgular üzerinden anlatacağım. Siz 23 yıllık bir süreç içerisinde bu eğitimi ve bilgiyi alacaksınız' buyurdu. Kur'an'ın vahyinde izlediğimiz usulden, nüzul sebeplerinden, Kur'an-Sünnet ilişkisinden, vahiyle sîretin iç içe oluşundan, yani olan bitenden bunu anlıyoruz. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim'in olaylarla iç içe olarak 23 yılda inmiş olması ayrı bir ilahi hikmet taşıdır. Onun bir metin olmayışı bundandır; o diyalektiktir, hitaptır. Doğrudan insanı hedef alır, yani bizi hedef alır, araya din adamlarını, din sınıfını, hiç kimseyi katmadan, doğrudan bireye, kula ve insana hitap eder Allah'ın kelâmı. Ve böyle olunca da Kur'an-ı Kerim dinimizin, dinî bilgimizin ana kaynağıdır. Ama onu bir metin gibi göremeyiz. Süreç olarak görmemiz, diyaletik bir hitap olarak görmemiz gerekiyor. Bunu önemseyeceğim için üzerinde ısrarla durmak istedim.

b. Dinî Bilginin Kaynağı Olarak Sünnet

Dinî bilginin ikinci kaynağı da Peygamber Efendimiz'in (sav) Sünnetidir. Peygamber Efendimizin Sünneti de yine 23 yıllık bir hayatı ifade eden bir süreçtir. Yaşanmış bir hayattır, yaşanmış bir örnekliliktir. Sünnetin vahiyle irtibatlı ve ilâhî kontrol altında dinî bildirim yönü vardır; ama tecrübî ve beşerî yönü de vardır. Sünnetin vahiyle ve peygamberlikle ilgili yönü dinî hükümlerin açıklanmasında yoğunlaşır. Burada genelde vahiyle önceden verilmiş bir yetkinin kullanımı veya sonradan va-

hiy tarafından bir takrir/tashih şeklinde tecelli eder. Sünnet sosyal alanda ve insanî ilişkilerde ise toplumun ortak vicdanı/toplumsal sağduyu (mar'uf) ekseninde bir bildirimde bulunmuş; yeri gelmiş hayatın tabii akışını devam ettirmiş, yeri gelmiş toplumun ortak vicdanının desteğinde köklü değişimler yapmıştır. Tabii ki bütün bunlar ilâhî iradenin verdiği yetki, bıraktığı serbesti, onay ve rıza dahilinde cereyan etmiştir. Şimdi Sünnet-hadis ilişkisini bir örnek üzerinden açıklayayım. Mesela bir durumu yansıtmak ve orada bulunmayan birine aktarmak için elimize bir fotoğraf alırız, flaş patlatıp anlık bir zaman dilimindeki görüntüyü resmedebiliriz. Yani flaşın aydınlattığı anlık durumu resim halinde dondurarak alırız. Bir de sürecin bütününe veren video kaydı vardır. Mesela birisi eline fotoğraf makinesi alıp flaş patlatıp birkaç saat süren bir olayda kare kare resimler çekebilir. Bir başkası da birkaç saatlik süreyi kayda alabilir. Bir resim bu olayın akışını ne kadar ifade ediyorsa, o kadar ifade eder. Halbuki orada ne olup bittiğini anlamak istiyorsak bizim olayın cereyan sürecini baştan sona izlememiz, yani video filmi dikkatlice seyretmemiz, gerekiyor. Yaşanan Sünnet video filmi ise, hadis metinleri de fotoğraflardır, resimlerdir. Bu örnek, Peygamber Efendimizin Sünneti ile hadis metinlerinin aynileştirilmesi, yani özdeş kılınmasının ne anlama geldiğini, Sünneti bütünüyle hadis metinlerinin temsil etmesinin imkânını belli ölçüde anlatıyor sanırım. Sonuçta, Kur'ân-ı Kerim metinleştirildi. Peygamber Efendimizin (sav) Sünneti metinleştirildi. Ve karşımıza kategorik ve normatif metinler çıktı. Halbuki hiç kimse hadis metinlerinin o 23 yıllık eğitim sürecini ve o süreçte olup biteni etraflıca ve bütünüyle anlattığını iddia edemez. Hadislerin dinî bilginin kaynağı olmadaki gücü, onların Peygamber Efendimizin Sünnetini yani yaşanmış süreci temsil etme oranıyla paraleldir. Bunları niçin söylüyorum? Çünkü Peygamber Efendimizin Sünnetinin içinde yaşadığı toplumla diyalektik bir ilişkisi vardı. Sünnette yer alan tutumların o günkü şartlarla, müşriklarla ilişkilerin içinde bulunduğu safhayla, o günkü ihtiyaçlarla, o günkü haklı öfkeyle veya iyi ilişkilerle, sempatiyle ve kavgayla, kabileler arasında kökü derinden gelen dostluk ve düşmanlıkla hepsiyle ilişkisi vardı. Hadis metinlerini tarihi de devreye katarak anlamak, hayatın akışı içinde ve adresinde anlamak, yaşanmış sürecin parçası olarak okumak gerekiyor. İçinde eğitim var, içinde olgular üzerinde mesaj verme var, içinde ilkeler var, amaçlar var, değişkenlik ve akışkanlık var, içinde bir hayat tecrübesi var. Biz o hayatı aynısıyla tekrar yaşamayı değil yaşanmış bu hayattan ilkeleri ve anlamları almak zorundayız. Hiç bir Müslümana din Hz. Peygamberin yedinci yüzyılda Hicaz'da yaşadığı hayatı aynı formda tekrar yaşamasını telkin etmemiştir. Madem kıyamete kadar var olan bir evrensel dine mensubuz; öyleyse o din elbette inananlarından akan suyu tekrar geri döndürmeyi değil, her toplumun kendi hayatını belli ilkelere göre ve belli bir istikamette yaşamasını, ama kendi hayatını yaşarken de yaşanmış bir örnek hayat olan Sünnet sürecinden, onun izinde oluşan geçmiş hayatlardan ilkeler çıkarmasını ister. Yani aynı formların korunması değil örnek davranış modelleri çıkarılması, ders alması istenir. Ve hiçbir zaman, sonraki dönemlerde dünya sathına dağılan Müslümanlardan Hz. Peygamberimizin Hicaz'da yaşadığı hayatın aynen yaşaması istenme-

miştir, istenmeyecektir. Çünkü bu son dinin evrenselliğiyle çelişir. 23 yıllık o sürecin bizim önümüze serilmesinin amacı ondan anlam çıkarmak, örneklikler almak, ondan hayatın ilkelerini çıkarmak, gösterilen amaçları keşfetmeye çalışmak olmalıdır. Hadisleri anlamak, yani 'fıkhu'l-hadîs' bunun için önemlidir. Benim bu söylediklerim bir değerlendirme ve temenni mahiyetindedir. Tarihî realite elbette böyle olmamış, Sünnet etrafında çok farklı anlayış biçimleri ve iddialar oluşmuş, bu farklılıklar çoğu zaman bir zenginlik oluştururken, günümüzde olduğu gibi, zaman zaman da İslâm toplumu için kaos, kargaşa, nefret ve ayrışma nedeni olabilmıştır. Bu konuya günümüzde İslâm'ı anlatırken tekrar döneceğim, Sonuç olarak dinî bilginin kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnettir. Din bu ikisiyle başladı.

c. Dinî İlimler

Burada, çağımızdaki İslâm algısıyla ve sorunlarla doğrudan bağlantısının olması sebebiyle dinî ilimler üzerinde de biraz durmamız gerekiyor. Modern dönemde bir buçuk milyarlık İslâm dünyasının hem din alanında hem de diğer alanlarda birtakım sorunları varsa, bunda dinî ilimlerin ve din ulemasının da sorumluluğu elbette vardır. İşler iyiye gittiğinde bunda pay iddia edenler işler sarpa sarınca geri çekilir ve suçlu olarak hep ötekine işaret ederse bu inandırıcı olmaz. Bugün eksi ve artılarıyla gelinen son durumu ve yaşananları, birçok etkenin yanı sıra ulemanın din adına topluma sunduğu bilgi ve duyguların da bir sonucu olarak görmek gerekir.

Dinî ilimlerin serüvenine kısaca göz atacak olursak: Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamber Efendimizin Sünnetiyle İslâm başladı. Bu dini anlayan ve uygulayan bir sahabe nesli ortaya çıktı. Peygamber Efendimiz vefat ettiğinde Müslümanların sayısı artık yüzbinler idi ve bütün Arabistan Yarımadası neredeyse İslâm'la şereflenmişti. Daha sonra Râşid Halifeler devrinde İslâm coğrafyası genişledi, yeni fetihler oldu. Müslümanlar önce Doğu'ya açıldılar, Irak fethedildi, İran fethedildi. Kuzey'de Bizans topraklarını fethettiler. Batı'da Mısır ve Afrika fethedildi. Bu fetihler sonrası Müslümanlar yeni yeni medeniyetlerle ve kültürlerle karşılaştılar. Doğal olarak, Müslüman olan her bir bölge insanı Kur'ân-ı Kerîm'e uygun, Efendimizin Sünnetine uygun yaşamının yollarını aradı; kendi hayatını, bilgi ve kültürünü dinin bu iki kaynağına göre gözden geçirme ihtiyacı duydu. Bu arayış ve çaba aynı zamanda dinî ilimlerin oluşmasının zeminini de oluşturuyordu. Neticede dinî ilimler olarak da birkaç önemli ilim dalı kendiliğinden belirginleşti. Çağımızdaki İslâm algısını belirleyici olduklarından şimdi ana hatlarıyla dinî ilimlere temas etmek istiyorum.

Tefsir ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve yorumlama ilmidir. Kur'ân ne dedi, ne diyor? sorusuna cevap aramanın sonucu bu ilim ortaya çıktı. Hadis ilmi ortaya çıktı. Peygamber Efendimizin Sünneti neydi, ne demişti? Biz bunu nasıl anlamalıyız? sorusuna cevap arayan bir ilim oldu. Kelâm ilmi Müslüman olarak neye inanmalıyız, nasıl inanmalıyız? sorusunun cevabını bulmaya çalıştı. Fıkıh ilmi, Müslüman olarak

bireysel ve sosyal hayatımızda nasıl davranmalıyız? Özel hayatımızda, komşularımızla ilişkilerimizde, günlük ilişkilerimizde, aile hayatında, kamu alanında neyi nasıl yapmalıyız ki Allah'ın rızasına uygun olsun, dine aykırı düşmesin, haram olmasın? Bu soruya cevap bulmaya çalıştı. Tasavvuf düşüncesinin ayrı bir ilgi ve bilgi alanı olarak ortaya çıkışı daha farklı bir açıdan izah edilmeli. Tasavvufî bilgi ve hiyerarşinin İslâm toplumunda oluşumunu yaşanan siyasi süreçlerle, toplumsal kırılmalarla ve bunların sürüklediği toplumsal psikoloji ile de ilgisini kurarak açıklamak gerekiyor.

Dinî ilimler, kendi dönemlerinde Müslümanların değişen şartlarda ayakta durabilmeleri ve hayatın hızlı akışı içinde dinin kendilerinden istediği ana çizgiyi koruyabilmeleri için fevkalade önemli bilgiler ürettiler. Elbette ki Dinî ilimler dinin ana kaynaklarının getirdiği bilgiyi konu edinse de neticede buna ekledikleri yorumlar itibarıyla insanî, mahallî ve beşerî bilgiler idi. Dinî ilimler ve din uleması dinî bilginin kaynağı sayılmamalıdır. O zaman Batı'daki gibi 'Tanrı adına konuşma yetkisine sahip bir zümre' icat etmiş oluruz. Dinî ilimler dinin asıllarından, yani Kur'an ve Sünnet'ten gelen dinî bilgi üzerine yorum üretirler, onu güncellerler, o bilgiyi toplumlarına anlayacakları dilde sunarlar. Bunun için de ulemanın bu yorum ve görüşleri beşerî ve insanî emek ve gayretin ürünüdür. Zaten başka türlü de olamaz. Dinî olanını zaten Kitap ve Sünnet getirmişti. İlim dallarının ve âlimlerin ürettiği ise bu dinî bilginin yorumu, anlaşılma biçimi, o günkü ihtiyaç ve şartlara uyarlanıyordu. Beşerî bilgiydi bunlar, kutsal bilgi değildi. Mesela bir ayetin lafız anlamı belli de olsa, o bu anlamla ilişkili olarak geçmişte nasıl anlaşıldı, şimdi aynı ayeti nasıl anlamalıyız? sorusu üzerine insanlar kafa yordular, anlamaya çalıştılar. Allah'ın söz olarak dediği önümüzde duruyordu, ne dediği açık ve belliydi. Bizim ondan anladığı yaptığımız yorumlarımız ise başka bir kategoriydi. Bunların hiç bir zaman biri diğerine karıştırılmadı. Gelenekte de 'Allah böyle diyor, söz böyle, biz ise bu sözü şöyle anlamalıyız' şeklinde bu ayırımı gözetken özenli ifadeler yerleşti. Yani İslâmî ilimler İslâm bilginlerinin inisiyatifiyle beşerî bir çabanın ürünü olarak ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla ortaya çıktı. O toplum Müslümanca yaşamayı, Kur'an'a bağlı kalmayı, Peygambere bağlılığı önemsiyordu. Önemsediği için de bu bağlılığı sağlayacak bilgi üretmek, bunu üretirken de kendi toplumunun şart ve ihtiyaçlarını göz önüne almak zorundaydı. Böyle olunca da, dinî ilimlerin ilk başta bir gözü dinin asıllarında, yani Kur'an'da ve Sünnette, diğer gözü ise içinde yaşadığı toplumda oldu. Çünkü kendini Kur'an'ın ve Sünnetin metinlerine ve satırlarına hapseden hiçbir din bilginini, başını kaldırıp etrafta olup bitene göz atmaksızın toplumlunun sorunlarına çözüm getiremez. Neticede, tarihin akışı içinde dinî ilimlerin ürettiği bilgide hem yatay hem dikey olarak ciddi bir çeşitlenme oldu. Bunu da bir kaç cümleyle izah etmem gerekiyor.

İslâmiyet Hicaz'da doğdu. Mekke, Medine ve Şam ekseninde asıl olarak ortaya çıktı. Bir kelebeğin gövdesi gibi. Bir kelebek tasavvur edin; güzel bir bahar kelebeği. Önce Doğu'ya açıldı; Irak, İran üzerinden Orta Asya'ya, Semerkant, Buhara ve

Maverâünnehir'e ulaştı. Bu açılımda baskın renk Hanefilik ve Maturidilik idi. Bu kelebeğin bir kanadını bu oluşturdu. Diğer kanadını da Kahire, Kuzey Afrika ve Endülüs'e ulaşan İslâm kültür ve medeniyeti oluşturdu. Malikî düşüncesi de burada baskındı. Ve böylece kelebek teşekkül etti gövdesi ve kanatlarıyla. İslâm medeniyetini böyle resmedebilirsiniz. Kavşak yerleri Kuzey Afrika ve Endülüs'tür, Irak ve Şam'dır. Hicaz'dan gelen yeni dinî bilgi ve heyecan oralarda diğer kültür ve medeniyetlerle karşılaşmış, onlarla hesaplaşmış ve karşılıklı alışverişler sonrası kendini yenileyerek ayakta kalmayı başarmıştır. Bu karşılaşma İslâm medeniyetinin çok boyutlu olarak serpilip gelişmesinin de önünü açmıştır. Eskiler derler ki, kavşak noktaların yemekleri, insanları ve ilimleri güzel olur. Çok doğrudur, harika bir tespittir. Kapalı toplumların yemekleri tatsız, insanları çirkin, ilimleri de kısır olur. İşte bu İslâm'ın Orta Asya'ya ve Kuzey Afrika'ya açılmasının İslâm Düşüncesine böyle bir katkısı oldu. Hanefiliğin Doğu'ya, Malikî düşüncenin de Kuzey Afrika'ya ve Endülüs'e açılması dinî düşüncede özgüveni artırdı. Hicaz'dan doğan ilim ve irfanın farklı medeniyet ve kültürlerle yüzleşmesi yeni imkânlar doğurdu, farklı bakış açılarını geliştirdi ve evrensel bir İslâm tefekkürü ortaya çıktı. Bir bilgi bir başka kültür havzasında başka bir kültürle yüzleşip de ayakta durabiliyorsa o bilgi sağlamdır. Ama kapıdan dışarı çıktığında yıkılıyorsa o bilginin içerde işe yaradığı bile şüphelidir. Müslümanların Hicaz'da kalmayıp dışarıya açılması dinî bilginin güçlü, tek başına ayakta durabilir olmasını ve farklı ortamlara intibak edebilir olmasını sağladı. Bunun içindir ki, İslâm'ı anlamada Orta Asya ve Maverâünnehir ekolü, Hanefilik ve Maturidilik geleneği, Kuzey Afrika ve Endülüs geleneği son derece önemlidir.

Dinî ilimlerin ürettiği bilgide hem Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya, Yemen'den Endülüs'e kadarki geniş coğrafyada aynı konuda birbirinden farklı görüşler ve yorumlar ortaya çıktı. Zaman içinde ve bölgelere göre çeşitlenen bu farklı görüşler İslâm âlimleri için bir sorun teşkil etmedi; aksine bu görüşleri üreten bilginler birbirlerine katlandılar, tahammül ettiler, saygı gösterdiler; hatta daha ötesi bunu bir zenginlik ve rahmet saydılar. Çünkü Allah'ın Kitabında, Peygamberinin Sünnetinde ihtilaf yoktu. Ama bunları farklı anlayış biçimleri elbette olacaktı. Çünkü bu farklı anlama ve yorumlama imkânı, bir dinin farklı örf ve adetleri bulunan farklı bölgelere yayılabilmesinin ve oralarda kabul görmesinin sırrını da içinde barındırıyordu. Aynı coğrafyada aynı bölgede, hatta aynı mezhep/ekol içinde zamanla farklı anlayışlar da olabildi. İnsanlar bunu da gayet tabii karşıladılar. Elbette bilginin siyasallaştığı dönemlerde baskılar oldu. Mesela bu siyasi olaylara ulemanın müdahil olduğu, siyasetle ilmin iç içe girdiği dönemlerde ciddi sıkıntılar da yaşandı. 'Kur'ân yaratılmış mı?' gibi tartışmalar siyasilendiğinde çeşitli baskılar oldu. Ama bizim tarihimizde bunlar Batı'yla mukayese edilmeyecek kadar azdı. Bizim tarihimizde bilim ve düşünce özgürlüğü adına daha geniş bir hoşgörü olduğu kanaatine sahibim.

d. Modern Dönemde Dinî İlimler

Bugüne gelince, biz 21. yüzyıla çok olumsuz şartlar altında girdik. Ulus devletlerin oluştuğu, bağımsızlık mücadelelerin yapıldığı, sömürge yönetimlerinden İslâm Dünyasının kurtulmaya çalıştığı bir dönemin izlerini arkamızda bırakarak bugüne geldik. Birçok olumsuz durumu da kucagımızda bulduk. Hep iyi şeyler duymayı, hakkımızda hep övücü sözler söylenmesini arzu etmemiz bir dereceye kadar anlaşılabilir bir durumdur ama kapımızın önündeki kiri-pası da görmek zorundayız. Yani kapımız önünü görmez de hep komşumuzun kapısıyla uğraşırsak, kendi kapımız kıyamete kadar kirli kalır. İslâm Dünyası bu yüzyıla çok olumsuz şartlar altında girdi. Geri kalmış olarak kendini gördü ve buldu. Bilimde, teknolojiye, eğitimde, sağlıkta birçok alanda geri kalmışlık, iletişimin fevkalade öne çıktığı bir dönemde ötekini gördüğümüz zaman bizi daha rahatsız etmeye başladı. İçine kapalı bir toplum olarak kalsaydık ve ötekini görmeseydik, geri kalmış olsak da kendi başımıza mutlu yaşayabilirdik; ötekinin bizden daha kötü olduğunu var sayar mutlu olurduk. Ama artık dünya küçüldü, herkes birbirini anlıyor ve görüyor. Böyle olunca da Müslümanlar gerçekten yüce bir dine mensup, en büyük peygambere, en yüce Kitaba sahip. Ama gel gör ki bilim, düşünce, özgürlük, siyasal katılım, teknoloji, sağlık, eğitim fırsat eşitliği, çevre, ekonomi gibi birçok alanda hakikaten çok zor durumda, kötü durumda. Bu durum İslâm Dünyası'nı, İslâm Dünyası'nın gençlerini ve İslâm Dünyası'nın bilim insanlarını etkiledi. Ve bu son 20. ve 21. yüzyılda olup bitenler dinî ilimleri etkiledi ve dinî ilimler bir bakıma içinde bulunduğumuz hâle tercüman olurcasına ideolojik bir söyleme sahip olmaya başladı.

Son yüzyılda yaşadıklarımızı nasıl okuyorsam, olup biteni nasıl algılıyorsam burada ondan söz ediyorum. Ama neticede bunlar benim aldığım izlenimlerden ibaret. İslâm Dünyası olarak yakın geçmişi ve bugünü nasıl yorumlayacağımız üzerinde ne kadar dursak yeridir. Her birimiz buna kafa yormalı ve bu konuları tartışmalıyız. Benim gördüğüm odur ki, İslâm toplumları olarak son iki yüzyılda bütün yaşadıklarımızdan, geri kalmışlıktan ve ciddi kırılmalardan sonra öfkemizi, kavgamızı geri kalmışlığımızı, ötekinin yapıp ettiklerini hep din ilimleri üzerinden ve onları kavgaya alet ederek söylemeye başladık. İçeriğini değil şekli, araç ve gereçleri modernleştirdik, ama geleneği yitirdik. Bu arada dinî ilimlerin içeriğine kendi duygularımızı da kattık. Mesela yeni dönemde Kur'an tasavvurumuz değişti. Düşündük, hatta inanmaya başladık ki: 'Kur'an-ı Kerim dünyada ne kadar çok konu varsa her konuda bir çözüm söylüyor. Onun her bir harfinde binlerce anlam gizlidir. Allah gizemli ve esrarengiz bir kitap göndermiştir. Bunu ancak ehli olan otoriterler açabilir. Böyle olduğu için de bunları bilen birinin önüne diz çökmemiz ve Kur'an-ı Kerim'deki sırları onun sayesinde öğrenmemiz gerekiyor. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de elektrikten kozmolojiye kadar, uluslararası ilişkiden siyasete kadar birçok konu yer almıştır.' Bu düşünce sonunda, yeri geldi Kur'an anayasa kitabı oldu, yeri geldi fen kitabı oldu, yeri geldi hukuk kitabı oldu. Böyle bir ruh hali, böyle bir arayış olduğu zaman da kendi duy-

gularını, kendi sübjektif kanaatlerini Kur'an-ı Kerim'e onaylatanlar çoğaldı. Artık Allah'ın kelamı adeta buharlaştı. Mikrofonu eline alan, ekrana çıkan Kur'an'da buyruluyor ki, Kur'an diyor ki diyerek kendi görüşlerine Kur'an üzerinden yer açmaya, bu arada kendine de yer edinmeye başladı. Bunu örnekleri çok fazla ve hepimiz sıkça karşılaşıyoruz. Sadece yerel örnekler ve bir ülke özelinde değil İslâm dünyasının genel resminden söz ettiğimizde de durum farklı değil.

Bugün altmışa yakın İslâm ülkesi var. Bu ülkelerde belki binlerce diyebileceğimiz televizyon kanalları yayında, yazılı basın ve yayınlar takip edilemeyecek kadar yaygın ve çeşitli. Ama İslâm ülkelerinde dinle, Kur'anla ilgili olarak 'Allah veya Kur'an buyuruyor ki' diye yapılan konuşmaların, hatta 'İslâm'da' diye başlayan cümlelerin önemli bir kısmında hep indî, sübjektif görüş, kaygı ve kanaatler öne çıkıyor; kendi dünyamızın kavgaları yer alıyor. Kur'an'ı önümüze siper ederek kavgamızı yapıyor, kendi görüş ve konumumuzu meşrulaştırıyoruz. Ne gariptir ki, Kur'an aramızda hakem olmak üzere gönderilmişken, biz görüş ve davranışlarımızı Kur'an ikliminde gözden geçirip düzelterekken birden roller değişiyor ve kendimizi merkeze alarak Kur'an'ı okumaya ve açıklamaya başlıyoruz.

Peygamber Efendimizin Sünnetini de bir süreç olarak anlamamız, onun sîret olayları ve kendi tarihi içerisinde üstlendiği rolü ve gözetdiği hedefleri anlamaya yoğunlaşmamız gerekiyor. Efendimizin Sünnetinde o günkü insanların sorunları vardır, soruları vardır, ihtiyaçları vardır. Ama biz onu o süreçten, o hayattan koparır da metinleştirirsek, normatif kurallar haline getirir de onun içerdiği şekli Peygambere bağlılığın ölçüsü yaparsak, o zaman Sünnet-i Seniyye bizi birleştirecekken ayırmaya başlar; bizi toplayacakken, aramızda sevgi bağına güçlendirecekken bizi zaafa düşürür. Sonuçta ortak değerimiz ve dinin ikinci aslı olan Sünnet-i Seniyye, Peygamberimizin Sünneti Müslümanlar arasında ötekileştirme ve kavga konusu olur. Peygambere bağlılıkta şekiller öne çıkar. Sünnetten ahlak ve hikmet kalkarsa geriye şekiller kalır, özün yerini kalıplar alır. Halbuki biraz önce arz etmiştim. Bizim İslâm'ın ilk asrını şekil ve kalıp olarak yaşamamızın imkanı yok; ama biz kendi tabii değişimimiz içinde o saadet asrının öz ve ruhunu koruyabiliriz. Bu da Sünneti çok boyutlu bir kavrayışla olur. Allah bu dünyayı böyle bir değişim üzerine yaratmıştır ve değişim içinde korunmasını istediği özü de dinin asıllarıyla beyan etmiştir.

e. Sosyal Değişim Karşısında Dinî İlimler

Sosyal değişim içinde Sünnete bağlılık üzerinde biraz daha durmak istiyorum. Şöyle düşünebilir miyiz? : 'Allah, İslâm'ın geldiği yedinci yüzyıla kadar insanların değişmesini murat etti. Bakın bunun altını çiziyorum: Allah yedinci yüzyıla kadar, İslâm'ı gönderdiği asra kadar değişimi murat etti. Ama ne zaman ki İslâm'ı ve Peygamberini gönderdi, artık bu değişim dursun, insanlık bu form üzerine bu hayat tarzı üzerine kıyamete kadar yaşasın istedi.' Peki şimdi soğukkanlı biçimde cevap aramak

için soruyorum: Evet, böyle düşünebilir miyiz? Ev hayatı, aile hayatı, şehirleşme, giyim-kuşam, süslenme ve beslenme, ticaret, ziraat, ekonomi, çevre... hepsinin saadet asrındaki şekil ve tarzlarda kıyamete kadar sürmesini ve Müslümanların bunu yaşatmasını Allah'ın murat ettiğini iddia edebilir miyiz? Buna dair bir delilimiz var mı?

İnsanlığın hayat tarzının çeşitli yönleriyle sürekli değişim içinde olması, bu çeşitliliğin hem aynı zaman diliminde farklı bölgeler arasında hem de aynı bölgede zaman içerisinde yaşanması Allah'ın bizleri yaratış hikmetinin bir parçasıdır. Bu durum ilâhî muradın kapsamında olduğu içindir ki, tarih boyunca her topluma ihtiyaç ve şartlarına göre -öz bâkî kalmak kaydıyla- yeni şeriatlar, yeni hükümler göndermiş; son hak din İslâm'ı da evrensel ve kıyamete kadar sürecek bir kapsamlı anlayışın medârı olarak göndermiştir. Mesela Allah'a iman, tevhid akidesi, ahirete iman, nübüvveteye iman gibi inanç esasları elbette dönemden döneme değişmedi, dinlerin yararlı iş (amel-i salih) vurgusu değişmedi. Bunlar bütün peygamberlerin davetinin ortak paydası idi. Ama günlük yaşayış kuralları, insan ilişkilerine sosyal yapıya ve kamu hayatına dair kurallar elbette ki değişti. Peygamberlere gelen vahyin özü değişmedi ama kalıplar ve şekiller değişti. Böyle olunca da biz Peygamber Efendimizin Sünnetini asr-ı saadete gitme olarak değil, o asr-ı saadetten aldıklarımızı ilkeleştirme, güncelleştirme, ahlak ve hikmetle yoğurma ve bu çağa taşıma olarak anlamalıyız. Ve bugün İslâm Dünyası'nda Pakistan ve Bangladeş'ten güneyimizde ülkelere ve Afrika'ya kadar çoğu yerde Peygamberimizin Sünnetine ittiba, Sünnet-i Seniyyeye bağlılık birleştirici değil ayrıştırıcı, sevgi değil öfke üreten bir alan haline geldi. Bu da çağımız Müslümanlarının yüzleşmesi gereken ciddi bir sorundur. Bu çekişme esnasında Hz. Peygamberin Sünneti hayatımızdan uzaklaştı. Bugünkü İslâm Dünyası'nın ve çoğu İslâm âliminin anladığı Sünnetten evrensel bir mesaj üretmek hayli zorlaşmıştır. Ondandır bütün insanlığı kuşatacak bir rahmet üretmek imkânsız hâle gelmiştir.

İslâmî ilimlerin önemli bir dalı olan Kelâm ilminden söz edelim: Kelâm İslâm'ın inanç esaslarını ve bu esaslar etrafında oluşan düşünceleri ele alır. Ama biz bu ilim dalının tarihteki sistem ve metodunu koruyarak ona bütün felsefelerle mücadele görevi verir, kozmoloji görevi, tıp ve etik görevi verir, ondan bu çağın bütün inanç sapkınlıklarıyla mücadele etmesini bekler, ateizmin önünde set olmasını istersek Kelâm ilmine haksızlık etmiş oluruz. Hele bir de, modern felsefenin problemleriyle baş etmesini ikinci üçüncü asır kelimacılar beklersek bu Kelâm âlimlerine ve tabiatıyla İslâm'ın bilgi mirasına haksızlık etmiş oluruz. Siz kendi mücadelenizi kendiniz vereceksiniz. Bu çağın inançsızlıkları, bu çağın sapkınlıkları bu çağın düşünce ve zihniyet problemleri varsa onların mücadelesini siz vereceksiniz. Buna uygun ilmî metodlar ve bilgi disiplinleri üreteceksiniz; kürsüler, araştırma merkezleri kuracaksınız. Onları Gazzalî'den, Cüveynî'den beklemeyeceksiniz. Onlardan elbette istifade edeceksiniz, ama onları ateş hattına sürmeyip bu mücadeleyi bizzat siz vermek zorundasınız. Hem de yeni ve güçlü bir donanımla. Onlar dönemlerinde üzerlerine düşeni yaptılar. İşte Kelâm ilmi de günümüzde böyle bir açmaza girdi ve bir kısır döngü içerisinde eski

denenleri metinleştirerek onları İslâm'ın akaidi olarak sunma gibi bir yanlışa saplandı.

İslâmî ilimlerden bireysel ve sosyal hayatla yakın ilgisi bulunan fıkıh ilmi, bir Müslümanın Kur'ân ve Sünnet'le uyum içinde ve İslâm'ın ana dairesi içinde kalarak yaşamasına rehberlik eden, ibadet hayatından bireysel ve toplumsal ilişkilerine kadar dinin Müslümanlardan ne istediğine dair bilgiler sunan genel bir çerçevedir. Verdiği bilgiler arasında dinin asıllarından gelen dinî bilgiler bulunduğu gibi bu bilgiler üzerine inşa edilmiş kişisel yorumlar, kültürel öğeler ve toplumun ortak aklının ürünü sonuçlar da vardır. Tabii ki fıkıhta bizim hayatımızın amelî yönünü, davranışlarımızı hedef alan normatif yön çok baskındır. Bu ilim dalı, Kur'ân ve Sünnetin Müslümanlar olarak aile hayatımıza, yiyip içtiklerimize, ibadetlerimize, sosyal ilişkilerimize dair koyduğu prensip ve kuralları anlamaya ve bunlar üzerinde yorum yapmaya başlamakla ortaya çıkmış ve giderek daha kapsamlı hale gelmiştir. Fıkıh ilminde ve müdevvenâtında, Müslümanların yaşadığı hayatın normatif kalıplarda resmedilmesini de, mevcudun eleştirisini ve hayat tarzını belli bir çizgiye çekme çabasını da birlikte bulursunuz.

Kur'ân ve Sünnetin gündelik ve sosyal hayata dair koyduğu kuralları Peygamber Efendimizden sonra gelen Müslüman nesiller yorumlamak zorundaydı; çünkü şartlar belli ölçüde değişmişti ve aynı coğrafyada yaşamıyordu. Şartlar, sosyal yapı ve tevarüs edilen kültür farklılaşmıştı. Amelî hayata dair dinî bilginin yeni durumlarda sorunsuz biçimde uygulanabilmesi için üzerinde düşünülmesi, gerekiyorsa yeni yorumların yapılması gerekiyordu. Öyle de oldu. Yüzyıllar boyu ciddi bir kırılma olmadan fıkıhın hayat ve toplumla ilişkisi canlı şekilde devam etti. Yeri geldi fıkıh yeni bölgelerin kültürüne belli katkılar sağladı; yeri geldi İslâm'ın gittiği yeni coğrafyaların birikim ve şartları fıkıha yeni açılımlar kazandırdı. 20. ve 21. Yüzyıla gelince, daha önce de belirttiğim için tekrar etmeyeceğim, fıkıh yeni bir durumla karşılaştı. Fıkıhın klasik teorisi ile Müslüman toplumların yaşadığı hayat arasında makas hayli açılmış, fıkıhın öğretilerinin önemli bir kısmı 'Bir zamanlar biz Müslümanlar.' diye anlatabileceğimiz bir tarih malzemesine dönüşmüştü. Buna bir de yeni dönemde Müslüman toplumların karşı karşıya kaldığı olumsuz şartlar eklenince, fıkıh artık bir özlemler odağı oldu. Bazen fıkıhı klasik dokusuyla dokunulmaz yapıp o haliyle canlandırmak istedik. Bazen bununla da yetinmedik, fıkıhı günümüz bütün siyaset ve ideoloji fırtınası içine yalın haliyle sokup seyre daldık. Devlet kuracaksak, uluslararası ilişkileri düzenleyeceksek, evrensel beyanname ve insan hakları bildirgelerine ortak bulacaksak biz bunu dördüncü beşinci yüzyılın fıkıhından üretmeye kalktık. Öte yandan beşerî ve dünyevî yönü ağır basan fıkıhla Allah'ın ahkâmı, Kur'ân'ın ahkâmı adeta özdeş yapıldı. Kendi dediklerimizin kabul görmesi için onu kutsalın içerisine kattık; onu Allah'ın dini gibi, kutsalla beraber insanlara sunduk. Biz aslında sözümüzün de dinlenmesi için bunu yapmıştık, fakat öyle bir acımasız diyalektik gelişti ki bizim dediklerimiz değil sözümüzün yanına kattığımız kutsallar da bu sefer tartışılmaya ve kabul görmemeye başladı. Hiç de arzu etmediğimiz sonuçları biz kendi elimizle üretmiş olduk.

f. Tasavvuf ve Tarikatlar

Tasavvuf ilmine gelince, tasavvuf bir başka netâmeli alandır. Tasavvufu ikiye ayırarak ele almak gerekir. Birincisi İslâm tasavvuf düşüncesi, ikincisi de tarikat ve dinî cemaat örgütlenmeleri. İslâm tasavvuf düşüncesi İslâm'ın son derece önemli felsefî, zihnî, ahlakî ve derunî boyutudur. Bu boyut gerçekten bireyin dindarlığını zenginleştirmiş, güzelleştirmiş ve kemâle doğru yol almasında ona destek olmuştur. Tasavvuf düşüncesinin İslâm medeniyetine birçok katkısı olmuştur. Fakat tasavvufun o zenginliği ile günümüzdeki tarikat örgütlenmesini birbirinden ayırmamız lazım. Günümüzdeki dinî cemaatleşmeyi tasavvuftan ayırmamız lazım. Günümüzdeki dinî cemaatleşmeler ve tarikat örgütlenmeleri tasavvufun engin, sempatik ve derunî alanından beslenerek zıddına bir sonuca evrildi; fevkalade dünyevî bir oluşum haline geldi. Kendi aslı alanında kalsa, insanların ahlakiliğine, derunî dindarlığına katkı sağlayıcı çizgide hizmet üretse, toplumun sosyal bağını güçlendirici roller alsa ne iyiydi; ama öyle olmadı. Bunu da üzülerken görüyoruz. Yani Müslümanların dindarlığını derinleştirecekken ekonomik çıkar ilişkisine, siyaset projesine, sosyal örgütlenme modeline dönüştü. Kendilerinden menkul kutsal makam ve otoriteler ihdas edildi, nev-zuhur kutsallıklar ve onun üzerinden dünyevî projeler ortaya çıktı. Bu gelişme de, hem tasavvufa hem İslâm'ın o güzel dindarlık modeline büyük zarar verdi. Ve sonuçta, sözü eğip bükmeden ifade edeyim; bugün tarikat örgütlenmeleri İslâm'ın hem ana ilkeleriyle ve akidevî esaslarıyla uyduğuna söylemenin kolay olmadığı bir anlayış, bağlılık ve inanışlar üretmek yola devam ediyor, varlığını güçlendiriyor; hem de tarihte İslâm davetine öncülük etmiş alperenlerin yerine yeni bir tipoloji üretmek çevresindekilerin ve dünyanın İslâm algısını hayli hırpalayıcı bir rol icra ediyor. Bu gelişmenin İslâm'ın hayrına olduğunu, Müslümanların ortak yararına olduğunu söylemek mümkün mü? Takdir sizin.

Esasında tasavvuf düşüncesini ortaya çıkaran ortam, dünyevileşmenin ve dünya saltanatına dalmanın zıddına bir tepkiye de işaret eder. Hepimiz biliyoruz ki, Emevî iktidarı, Abbasî iktidarı dünyevileştikçe, bu iktidarlar dünya ihtişamına dalıp geniş halk kitlesinden kopmaya başlayınca kırılğan kesim ve gönül ehli olanlar kendi dünyalarında yeni bir serinlik, yeni bir huzur iklimine sığınıp orada mutluluğu arama yolunu seçtiler. -Bu arada ifade edeyim: elbette yegâne sebep bu değildir; ama bu durumun da belli bir payı vardır. Tek sebep bu değildir; çünkü sosyal gelişmeleri tek sebeple açıklamak çoğu zaman yetersizdir.- Böylece, zâhir-bâtın ayırımı başladı; dış dünyadaki bu katı ve hırpalayıcı yapının karşısında içte ona alternatif bir manevî hiyerarşi âlemi tasavvuru gelişti. Manevî âlemde kurulan bu alternatif güç tasavvurunda yetki ve görev hiyerarşisinin de kurgulanması gerekiyordu. Öyle de oldu; manevî âlemin tasarruf yetkisine sahip makam ve unvanlar ile bunlar arasındaki ilişkileri resmeden bir öğreti giderek gelişti.

Belli şartlar içinde ortaya çıkan ve olgunlaşan tasavvuf öğretisi de, bu öğretinin telkin ettiği bağlılıklar da, başlangıcından itibaren uzunca bir süre geniş halk taba-

kasının zabt u rabtına, bireyin dinî eğitim ve irşadına hizmet ettiği için tasavvuf dışı çevrelerce de sakıncasız bulundu, hatta iktidara yönelik tepki ve talepleri tavsattığı için kamu otoritesi cihetinden destek de gördü. Ancak olayların ve tarihin içinden bakarsak, sözünü ettiğimiz tasavvur ve öğretinin ortaya çıkışının ve giderek topluma yerleşmesinin dinî bir temelden ziyade bir içe kapanış ve kaçış; dünyevileşmeye ve dünya saltanatına karşı gönül ikliminde huzur buluş olduğu da gözden kaçmamaktadır. Bir bakıma, maddî icraatlara karşı manevî tasarruf duasıdır. Zühd ve takvâ temelli tasavvuf düşüncesinin fâniler etrafında oluşan bir kutsiyet telakkisiyle irtibatı hâl alışı biraz da böyle bir sürecin ürünü olmalıdır. Ama şimdi tarikat örgütlenmesi zühd ve derûnî dindarlık çizgisinin epey uzağına düşüp dünyevî bir amaca yönelmişse ana istikametten sapma var demektir. Bugün Müslümanlardaki bunca dünyevileşmeye, dünya saltanatına, gösterişe ve şekli dindarlığa karşı gönül erlerinin kuşatıcı bir teva-zu, derunî dindarlık ve ahlakilik sergilemesi gerekirken, tarikatlar daha güçlü şekilde ekonomik sektör, siyasal aktör, ideolojik yapı ve ayrıştırıcı söylem peşinde ilerliyorsa, amaç ters dönmüş demektir. Sadece geçmişten kalan tasavvuf düşüncesinin gizemli kavramları ve retorîği kullanılıyor demektir. Halbuki gizem arttıkça istismar riski de artar. Aksi ispat edilemeyen gizemler samimi dindarlar için bir kapana dönüşüverir.

Yüce Rabbimiz 'Kur'an-ı Kerim apaçık bir kitaptır. Kur'an'ı anlayabilirsiniz ve anlamak zorundasınız, anlaşılır kitap olduğu için de sorumlusunuz' dedi. O bize esrarengiz ve şifreli bir kitap göndermedi. Böylece gizem ticaretine de fırsat vermedi. Zaten gizemli ve şifreli bir kitap gönderseydi hiçbirimiz sorumlu olmazdık. Ahirette de 'Yarabbi biz şifrelerini anlayamadık' derdik. Kur'an-ı Kerim Arabî bir kitaptır. Arabî kelimesi sadece Arapça anlamına gelmez. Arabî kelimesi aynı zamanda 'meramını apaçık ifade eden' demektir. Bunun zıddı 'a'cemî'dir. Hayvanlara da meramını iyi ifade edemediği için 'acmâ' denir. Kur'an, meramını en iyi şekilde ifade eden kitaptır. Zaten Yüce Allah Kitabında sıklıkla 'Ben size ilişkin muradımı en açık şekilde, sizin anlayacağınız dilde ifade ettim; apaçık kitap gönderdim' demiyor mu? Bizde Kur'an'a inadına âdeta diyoruz ki; 'Hayır, sen çok kapalı, esrarengiz bir kitapsın, ancak bu sırları biz şu şu şu otoriteler devreye girerse, onlar tefekkür eder onlar keşfeder de bize aktarırsa anlayabiliriz.' Peki bu doğru mu?

g. Modern Dönemde İslâm ve İslâm Algısı

Bütün bunlardan anlıyoruz ki, 21. yüzyılda dine bağlılığımızı, din hakkında algı ve tasavvurumuzu besleyip geliştirecek ve bizi dinî bilgiyle buluşturacak İslâmî ilimlerde, özellikle de bu beş ilim dalında son dönemde ciddi hasarlar meydana geldi. Bu hasarlar da çağımızın İslâm algısını, İslâm'la ilgili soru ve sorunları tetikledi. Bunu görmemiz lazım. Biz bunu görmezsek 'bugün niye böyleyiz?' sorusuna cevap veremeyiz. Sorunların kaynağını hep ötekinde görmek ve her şeyi hep ötekinden beklemek bizi rahatlatıyor belki de. Başımıza ne geldiyse 'hep öteki bize bunu yaptı' demek bir

kaçıştır. Geçen yıllarımız hep o rahatlamayla geçti. Fakat Kur'ân-ı Kerim'i okumaya başlayınca bunun böyle olmadığını görüyoruz. Cenâb-ı Mevlâ, Kur'ân'da kaç yerde 'Başınıza ne geliyorsa hep ellerinizle işlediklerinizin, bizzat yaptıklarınızın sonucudur.' diyor. Hiç bir yerde 'bendendir.' demiyor; 'ötekindendir.' demiyor. Dikkatinizi çekerim. 'Yeryüzünü kirlettiniz, kara ve denizler fesada uğradı, bu da sizin yaptıklarınızın sonucu' diyor. Yani meâlen diyor ki Yüce rabbimiz, 'Ben tertemiz ve nice güzelliklerle dolu bir dünyayı sizin ayaklarınızın altına serdim, siz onu da berbat ettiniz, kendinizi de. Size pırıl pırıl bir ruh güzelliği verdim; siz dünya hayatına boğazınıza kadar gömülerek mürüvvetinizi yitirdiniz, dünyanın altında kaldınız; ruh güzelliğinizin yerini vahşî bir hoyratlık ve barbarlık aldı. Size rehberlik etsin diye dinler, şeriatlar gönderdim, nebiler gönderdim, siz onların da kadir ve kıymetini bilmediniz.'

İslâm dünyasının son iki yüzyıla hayli olumsuz şartlar altında girmiş olmasına yukarıda temas etmiş ve bunun İslâmî ilimlere yansıyan sonuçlarına özetle de olsa temas etmiştik. Son yüzyılda yaşadıklarımızın din dilimizi de son derece olumsuz etkilediğini buna eklemek isterim. Son dönemde İslâm âlimleri öfkeli ve hırçın, din dili ayrıştırıcı ve ideolojik oldu. İslâm âlimleri öfkeli, çünkü insanlara geçmiş kitaplardan sundukları bilgilerin bugün ciddi bir karşılığının kalmadığını gördükçe öfkeleniyor ve bu duruma dışardan bir sorumlu arıyor. Çünkü kendi kusurunu görmek istemiyor. Öte yandan din dili ideolojilerin dilini kullanmaya ve din de ideolojilerle yarıştırmaya başlandı. Bundan otuz-kırk yıl öncelerinin gündem ve matbuatını hatırlayın lütfen. Biz İslâm'ı ideoloji olarak hep kapitalizme sosyalizme rakip olarak söylem olarak bildik, öğrendik ve İslâm'ı onlarla yarıştırmayı çok da sevmiştik. 'Kapitalizmin de sosyalizmin de hakkından gelecek bir sistem varsa o İslâm nizamıdır' diyorduk. Sağcılık-solculuk tartışmalarını bile dinî metinlere, hatta kıyamet sahnelerine kadar taşıdık. Ama zaman biraz ilerleyince fark ettik ki, İslâm bir ilâhî din ve insanlara çok daha yukarı bir düzlemde mesaj vermekte. O bir dünya söylemi, ekonomik-siyasal bir rejim ve ideoloji değil. İslâm'ın günümüzün ideolojileriyle yarıştırılması ilk zamanda Müslümanları sevindirse bile bunun doğrudan İslâm'a zarar veren bir süreç haline dönüştüğünü gördük. Çünkü İslâm'ın dünyevî ve sonu gelmez bir çekişmeye araç/malzeme yapılmakta olduğunu farkettik.

Açıkça ifade etmem gerekirse, din dilinin ideolojik bir söyleme sahip olması kime ne kazandırır, onu bilmem; ama kesin bildiğim bir şey var: bu durum her hâl ü karda İslâm hakkındaki düşünce ve algıya zarar verir. Nitekim kütüphaneye girer 60'lı 70'li yıllarda yazılan kitaplara bakarsanız, ideolojilere karşı, ekonomik modellere karşı İslâm modeli, siyasal modellere karşı İslâm modelinin öne sürüldüğünü görürsünüz. Onun üzerinden nice ideoloji ve sistem kavgaları verildiğini okursunuz. İslâm'ın kimi ideolojilerin yanında veya karşısında yer aldığını, sağ-sol mücadelesinin de dinî argümanlar eşliğinde yürütüldüğünü görürsünüz. Bu durum, kendi mücadelesini kendi diliyle vermesi gereken kesimlerde bir özgüven kaybının da işaretidir. Özgüven kaybı dinî ilimlerin dilini ideolojik yapmakla kalmadı, onu öfkeli de kıldı.

Öfkeli ve kavgacı bir dille dini anlattık. Ötekileştiren bir dil ürettik, kucaklayıcı olmayı da bıraktık. Dinî bilgi ve söylem kavgaya alet olunca, farkında olmadan din de kavgaya dahil olur. Çünkü dinî bilgiyi siz günlük hayatınızın öfkesinde, kavga ve sempatisinde sıkça kullanırsanız giderek aranızda ortak bağ olan din duygusu da, kutsal duygu da bu ortamdan zarar görür. Tıpkı Sünnete itiba ve Hz. Peygambere bağlılığın bugün Müslümanları kaynaştırma yerine aralarında bir ayrılmaya ve kavgaya sebep olması gibi. Tıpkı bu gerilim ortamının Peygamber Efendimiz hakkında tasavvura zarar verdiği gibi. Her iki durum da, hem dışarıdan bakanların hem de bizim çocuk ve torunlarımızın dine karşı daha mesafeli olmasına yol açacağından, aynı zamanda bir Müslümanın üstlenemeyeceği ağır bir vebâlin göz göre göre yüklenilmesi demektir.

Bizim geçmiş dönem âlimlerimiz toplumun dinî hayatını aydınlatmada ve çekip çevirmede gerekli olan dinî bilgiyi kendi zamanlarında güncelleştirmeyi başardılar. Allah onlardan razı olsun. Onların bu hususta herhangi bir eksik ve ihmali olmadı. Ebû Hanife, İmam Mâlik, Şafîî, Serahsî, Gazzâlî, Tûfî, Karâfî gibi yüzlerce âlim ve müçtehidimiz geride kütüphanelerimizi dolduran binlerce eser bıraktılar. Onlar kendi dönemlerinin sorunlarını gördüler, kendi dönemlerinde üretmeleri gereken bilgiyi ürettiler, bunun mücadelesini verdiler. Zaten ortada parlak bir İslâm medeniyeti varsa onların bu çabaları sayesinde var. Ne var ki biz 18. 19. ve 20. yüzyıllara gelirken dinî ilimlerin yöntem, içerik ve kapsam alanını güncelleyemediğimiz ve onları çağın ihtiyaçlarına cevap veren haline getiremediğimiz için şöyle bir manzara ortaya çıktı: Son yüzyılların Müslümanları ecdada hürmette kusur etmemeye, geleneksel dinî bilginin kıymetine inanmaya devam ettiler, ama hayatlarına da gündelik hayatın genel geçer kurallarına göre yaşamaya devam ettiler. Sonuçta da düşündüğü ve inandığı gibi yaşayamayanlar yaşadığı gibi düşünmeye ve inanmaya başladı. Zaten bu hep böyle olur. Dinî ilimlerin sunduğu bilgilerin en önemli kısmı onların pratik değeridir. Müslüman âlimler kendi toplumlarına bu bilgilerle rehberlik ettiler. Bu çağda Müslümanlar dinî ilimlerin geçmişte ürettiği bilgilerin işlevini ve amelî değerini ıskalayıp onları o haliyle tebcil etmeyi bir itikadî bir mesele olarak görmeye başlayınca rahmet kaynağı da kurumuş oldu.

Tekrar konuya dönelim; gelenekte dinî ilimlerin sunduğu bilgiler inanmak için değil, Müslümanların hayat tarzları ve dünya görüşlerini belli bir kıvamda tutmak içindi ve hayatla diyalektik bir ilişki içinde oluşmuştu. Meselâ tıp alanının uzmanları bilirler, doktorlar hep söyler: 'Sağlık kurallarını inanılmak için değil uygulanmak içindir; uygulanırsa bizim beden ve ruh sağlığımızı koruruz. Ama inanılır aksi yapılırsa, bir hayrını görmeyiz.' İslâm'ın klasik literatüründeki hayata dair bilgiler de inanılmak için değildir. Bunlar Müslümanların günlük hayatını, toplum hayatını ve toplumsal ilişkilerini güzelleştirmek için ve insanları İslâm'ın rahmetiyle buluşturmak için vardır. Ama kadîm dönemlerde dinin asıllarını merkeze alarak üretilen o zengin bilgi birikimini bizler bugün yenileyip günlük hayata cevap verir kıvama getiremediğimiz

için aldatmacalı bir yol seçtik: birine inandık ötekini yaşadık. Yani 'Müslümanlar iki dünyalı oldu'.

Müslümanlar hâlâ iki dünyalı, iki ayrı dünyaları var. Bunun ne zararı var? Onu açıklayayım. İki dünyalı olmak demek, zihninizde iki ayrı meşruiyet ölçüsünün olması demektir. İki ayrı çıkış kapısının olması demektir. Yeri geldiğinde devletin kanunu vardır, toplumun nizamı vardır, yönetmelik vardır, mevzuat vardır, ona sığınır-sınız. Bu olmuyorsa bu sefer zihninizdeki meşruiyetler devreye girer, kendi kendinize verdiğiniz veya birinden aldığınız cevaz size yol açar. Hele bir de tarikat mensubiyetiniz varsa, üçüncü bir meşruiyet kapınız açılmış demektir. Üç ayrı meşruiyet ölçüsü, üç ayrı doğruluk ölçüsü olan bir kimsenin bu dünyada güvenilir bir insan profili çizmesi mümkün değildir. Burada ciddi bir sorun vardır. Farklı otoritelere bağlı bu insanın zihninde üç ayrı kişilik, üç ayrı çıkış, üç ayrı doğru var demektir. Günümüz Müslümanlarının dünya ölçeğinde güven verici bir çizgiye sahip olmamasının bir sebebi de budur. Bu acı ama hepimizin üzülen izlediği bir realite. Böyle farklı meşruiyet kriterleri olan bir kimsenin ne zaman hangi meşruiyete göre yol alacağından hiç kimsenin bir garantisi yoktur. Dinî ilimlerin kendi dönemlerinin hal ve şartlarına göre ürettiği bilgileri, kuralları, şekilleri ve çözüm tarzlarına bugün yeniden ele alıp gerekirse güncelleme cesaretimizin olmayışının sonucudur bu. Onları sadece inanılan bilgiler olarak saklıyor, hatta birbirimizin Müslümanlığını onlarla test ediyoruz. Sadece inanmakla kalmıyor, başkalarının da o inanca sahip olup olmadığını test ediyoruz, kontrol ediyoruz, onunla insanları ölçüyoruz. Halbuki Yüce Mevlâ neye inanacağımızı gönderdiği dinin inanç esaslarıyla belirtmiştir. Müslüman'ın neye inanacağı, neye inanmayacağı bellidir. Medeniyet tasavvurunuz ve amelî hayatınıza şekil verme görevi olan bilgiye inanmak olmaz; o bilgiyi üretirsiniz, değerlendirirsiniz, yenilersiniz ve onu günlük hayatınızın içine katarsınız.

İşte Müslümanların iki dünyalı, üç dünyalı olması, üç ayrı meşruiyet ölçüsüne sahip olması, üç ayrı çıkış kapısına sahip olması Müslüman'a günlük hayatında bir imkan gibi göründü; ama sonuçta dünya kamuoyunun önüne güvenilmez ve yarın sabah kalktığına ne yapacağı öngörülemeyen bir insan tipi çıkardı. Çünkü her an farklı ölçüler arasında sörf yapabilen bir insan tipi üretmiş oldu. İşte bugün dış dünyadaki İslâm anlayışını analiz ederken bunları görmek zorundayız. Dış dünyadaki İslâm algısını sadece 'bizi sevmiyorlar, bizim dinimizi yok etmek istiyorlar, bizi bir kaşık suda boğmak istiyorlar' diyerek açıklarsak, o zaman sadece resmin yarısını görmüş, diğer yarısını da işimize gelmediği için kapatmış oluruz.

Peygamber Efendimizin en önemli vasıflarından biri de onun güvenilir yani Muhammedü'l-Emîn olmasıydı. Her şey dediler, ama güvenilmez ve doğru söylemez demediler. Dediler ki: 'O güvenilir bir kimsedir, doğru söyler, şu dağın arkasında bir ordu var' dese, inanırız. Ama getirdiği akîde, getirdiği din bizim kurulu düzenimizi ve ticaretimizi öldürüyor, bizim itibarımızı yok ediyor. O bütün insanları eşit

tutuyor, biz hürleri köleyle eşit yapıyor; biz zenginleri fakirle eşit yapıyor. Onun içi bu yeni daveti kabul edemeyiz' dediler. Birçok itirazda bulundular ama Peygamber Efendimizin güvenilir olmasına bir söz edemediler. Çünkü Peygamber Efendimizin hayatında eğrisi hiç olmadı, yalanı olmadı, hiç ikinci bir meşruiyet ölçüsü olmadı. Tek bir çizgisi oldu, ok gibi bir çizgisi oldu. Ne dedi? Benim saçımı ağartan bir sure var. Ne diyor bu surede? 'Allah nasıl emretmişse öyle dosdoğru ol.'

h. İslâm, Demokrasi ve Özgürlükler

Konuyu güncel birkaç konuya kısa kısa temas ederek tamamlamak istiyorum. Bu konulara da çağımızdaki İslâm algısıyla ilişkisi olduğu için değineceğim. Hepinizin bildiği gibi 21. yüzyılda demokrasi ve özgürlük rüzgarı İslâm Dünyasını hayli etkisi altına aldı. Siyasal katılımın yeterince gelişmediği, totaliter yönetim anlayış ve özleminin izlerinin ciddi ölçüde devam ettiği İslâm ülkelerinde demokrasi ve özgürlük fikri bir arayış ve umuda da karşılık geldiğinden hayli ilgi çekti. Ancak, açık yüreklilikle ifade etmek gerekirse dinî ilimlerin klasik örgüsü bugün anladığımız anlamda bir demokrasiye ve özgürlüğe fazla geçit vermez. Dinî ilimlerin geleneksel yapısı İslâm Dünyasında ne demokrasiye ne özgürlüğe müsait bir zemin oluşturmaz. Klasik doktrinde ısrar edeceksek, bir gönülde iki sevda olmaz. Bunu özgürlükten ve demokrasiden vazgeçelim anlamında demiyorum ben. Kaldı ki demokrasi de nihaî ölçü ve değer değildir; bir yönetim anlayışıdır, bir prosedürdür. Ve daha kötülerini görerek ve deneyerek alternatifler arasından seçtiğimiz bir ehven yoldur. İşin aslına gelince İslâmiyet'in demokrasiyi öngörme, emretme veya reddetme gibi bir konumu olamaz. Krallığı beğenme veya reddetme de İslâm'ın ilgi alanında olmaz. İslâmiyet evrensel bir dindir. O ne bir siyasi rejim öngörür, ne de dayatır. Sizin krallıkla mı yönetildiğiniz, saltanatın babadan oğula mı geçtiğiniz, köydeki bir kişinin şehirde yönetici mi olduğu, aristokrasinin mi olduğu din açısından çok çok tâlî bir konudur ve hiç önemli değildir. Din açısından önemli olan adalettir, adaletin gerçekleşmesidir. Önemli olan haktır, hakikattir, doğrunun egemen olmasıdır, zulmün, haksızlığın olmamasıdır. Bunu kim sağlıyorsa İslâm onu alkışlar, kim yapmıyorsa onun da karşısında olur. İslâmiyet siyasetin de, günlük hayatın da, uluslararası ilişkilerin de üst bir bakışla aydınlatmasını/rehberliğini yapar; bu alanlara doğrudan müdahil olmaz. Böyle olduğu içindir ki, Afrika'da yerel kültüre göre yönetilen kabile de, şu veya bu şekilde yönetilen modern toplumlar da İslâm'ın hitap halkasıdır.

İslâm, insanlara bir şehir veya köy hayat tarzı, toplumdaki meslek ve iş dağılımı, çevre ve imar düzeni, ekonomik hayat standardı önermediği gibi siyasî bir model de dayatmaz. Buna, insanlar akıl ve imkanları, bilgi ve kültürleri çerçevesinde kendileri karar vereceklerdir. Çünkü bunlar değişken ve rasyonel bir alandır. İnsanlar ihtiyaçlarına göre, kendi bilgi ve kültürlerine göre kendi yönetim tarzlarını bulacaklardır. Ama burada önemli olan hakkaniyetin, hakkın ve hukukun sağlanmasıdır. Siz onu sağlıyorsanız, hangi vasıtayla bunu sağladığınız önemli değildir.

İslâmî ilimlerin geleneksek örgüsü demokrasi ve özgürlüklere niçin yeterince yol vermez? Bunun üzerinde biraz daha durmak istiyorum. Geleneksel dinî ilimlerin formal içerikleri ve kamu hayatına dair kural ve önerileri Abbasi hilafeti döneminde oluşmuştur. Sunduğu tarz ve getirdiği kurallar, saltanat ve krallıklardan başka yönetim biçiminin pek bilinmediği o günün siyasî kültürü üzerine oturmakta ve ondan hareketle şekillenmektedir. Bu da gayet tabii bir durumdur. O bilgileri günümüz dünyasına İslâmî bir yönetim anlayışı olarak sunmak ise tabii ve doğru olmayan bir yaklaşımdır. Konuyu biraz daha açacak olursak; İslâm ilâhiyatı alanındaki bilgilerin klasik dönemde aldığı şekil, fıkıh ilmini merkeze alarak konuşmak gerekirse, müslümanların dinî kimlikleriyle hâkim unsur olarak yönetici olduğu, dâr (ülke) kavramının dinî mensubiyetlere dayandığı, hak ve özgürlüklerin buna göre belirlendiği dönemlerde şekillenmiş, o dönemden sonra da klasik metinler daha çok eğitim ve öğretim malzemesi olarak geliştirilmiştir. Günümüzde bu şekilde eğitim alan ve yeni çağın realitesine, kavram ve zihin dünyasına hayli uzak düşen kimselerin klasik örgüye sadık kalarak bu yüzyıl insanına dinî gelenek adına çözüm sunması hayli zor olacaktır. Din bilginlerinin İslâm'ın itikat ve ibadet alanında hayli rahat konuşabilirken, insan hakları, hak ve özgürlükler, demokrasi, ötekinin/azınlığın hakkı, ekonomi, kamu hukuku, ceza hukuku, ticaret, aile/evlilik/çok evlilik gibi birçok güncel konuda hem iç dünyasında hem söyleminde gelgitler yaşıyor olması ve arkaik bir söyleme sahip bulunması esasında şahsî bir kusur olmaktan öte bu yaklaşım ve yöntemin yol açtığı zorunlu bir sonuçtur.

Klasik İslâm kaynaklarındaki siyaset bilgisi, o günkü âlimlerin kendi dönemlerinin siyaset tecrübesini yansıtan bilgileri dinin dışındaki genel ilkelerle test edip buluşturması ile oluşmuştur. Bunda da haliyle dönemin siyaset kültürü ağır basar; bu eksende bilgi üretilmiştir. Şimdi bugünkü dünyaya siyaset, demokrasi ve özgürlükler alanında ve İslâm adına bu eski bilgiyle hitap ederseniz, tıpkı insanlığı hür-köle ayırımı, vatandaşlığı Müslüman-zimmi ayırımı içinde ele almış gibi olursunuz. Artık ne köle, ne cariye kalmıştır. Temel insan hakları vardır ve biz bugün böyle bir noktaya gelmişiz. Öyleyse soruyu tekrar soruyorum, izin verirseniz. Yüce Mevla köleliğin, cariyeliğin kıyamete kadar süreceğini ve devam etmesini istedi de yoksa biz aksini mi yaptık? Böyle bir şey iddia edemezsiniz. Konu hayatın akışı ile alakalıdır. Bunu dinin ana meselesi olarak ele aldığınız zaman, işin içinden çıkamazsınız. Makul olan şudur: Kölelik toplumda varsa ona göre insanî-ahlakî davranış kuralları getirirsiniz, olmayacaksa da olmaz. Kalkan köleliği, sırf o bilgiler boşa düşmesin, karşılıksız kalmasın diye yeniden icat edecek değilsiniz.

Burada hür-köle, Müslüman-zimmi ayırımının şekline takılıp kalamayız; davranışlarda şekiller değil ahlakilik ve hakkaniyet önemlidir. Tıpkı insanların komşuluk ilişkileri, ticareti, alım-satımı, aile içi ilişkiler gibi. İşte dinî ilimlerin klasik yapısından hareketle demokrasi ve özgürlük alanına bir açıklama getirelim dersiniz konu üzerinden epey çalışmanız, yorum geliştirmeniz, arka planı tespit edip hüküm ve kuralların

amaçlarına gitmeniz, yani yeni bir teori ve bilgi kümesi üretmeniz gerekecektir. Bugün İslâm Dünyası bunu yapamadığı için demokrasi ve özgürlük konusunda zikzaklar çizerek ilerlemektedir. Yeri geliyor demokrasi ve insan hakları konusunda 'en iyisi bizde var' denilip gelenekten seçmece örnekler sıralanıyor. Yeri geliyor özgürlüğün demokrasinin yanına yaklaşmayan dayatmacı ve adam etmeci bir tavır din adına savunulabiliyor, siyasî otoriteler dini yedeğine alarak despotizme kayabiliyor.

i. Din özgürlüğü, Dinî Hoşgörü ve Çoğulculuk

Bugün İslâm dünyasını sarmalına alan ve dünyadaki İslâm algısını derinden hırpalayan bir temel sorun da farklılıklar karşısında sergilenen hoşgörüsüzlük, ötekileştirme ve nefret söylemidir.

İslâm, din olarak elbette öteki dinlerden ayrışarak, dinler arasında hak-batıl ayırımı yaparak kendini tanımlar. İslâm, kendini yegâne hak din olarak tanıtır ve buna inanmak Müslüman olmanın da şartıdır. Kendisi dışındaki din ve inanışları ötekileştirmek dinlerin tabiatında vardır. Bu yadırganacak bir durum değildir. Bu durum İslâm dini için de, diğer dinler için de geçerlidir. Bazı uzak doğu inanışları hariç tutulursa, hiçbir büyük din, kendisi kadar diğer dinlerin de doğru olabileceğine kapı aralamaz. Böyle olduğu için de, dinler arası ilişki, neticede, içten içe bir hak-batıl çekişmesi şeklinde cereyan eder. Bu işin teolojik boyutudur. Realiteye gelince, insanlık var oldu olalı farklı din ve inanışlar dünyada hiç eksik olmamış, dinler arası çekişme de bu realite üzerine oturmuştur.

Son bir asır içinde iletişim teknolojisinin baş döndüren gelişmesi ve küreselleşme, dünyanın öteden beri sahip olduğu çok sesliliği ve renkliliği daha bir gözler önüne serdi. Sosyoloji, antropoloji, sosyal tarih gibi alanların uzmanları için gayet tabii olan bu durum, bu yüzyılda ben merkezli kültürel ve dinî algılar açısından hayli sarsıcı da oldu. Aslında Kur'ân-ı Kerîm'in mesajına aşına olanlar veya İslâm'ın on dört asırlık yaşanmış tarihini inceleyenler bunun yerkürede yeni bir durum olmadığını, dünyanın ve dinlerin tarihinin hep bu çok seslilik ve renklilik içinde bir hak-batıl mücadelesi şeklinde cereyan ettiğini bilirler. İnsan dünyaya robot gibi programlanarak değil özgür irade ile donatılarak gönderilmiş, bunun için de insanoğlunun yeryüzünde yeknesak ve düz çizgide değil hayli maceralı, savrulmalarla dolu bir hayat yolculuğu olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanlık dünyasındaki dil ve renk farklılıkları, Allah'ın varlık ve kudretinin işaretlerinden biri olarak gösterilir (er-Rûm, 30/22). Keza insanların farklı millet ve kabilelere ayrılmış olmasının gayesi tanışma, tanıma ve ortak bilinç gibi geniş bir anlam yelpazesine sahip bir kavram olan "teârûf" ile açıklanır (el-Hucurât, 49/13). Kur'ân'da "*Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı*" denilip her bir topluluğa ayrı bir yol ve yöntem, hukuk düzeni (şariat) verildiği, bununla da farklı-

lıkların birbiriyle hayırlı işlerde yarışmasının hedeflendiği belirtilir (el-Mâide, 5/48). Bundan anlıyoruz ki farklılık düşmanlık sebebi değil zenginliktir. Başka bir ayette “*Rabbin dileyeydi insanları elbette tek ümmet yapardı. Ne var ki onlar farklı olmaya devam edeceklerdir. Ancak Rabbinin rahmet ettikleri müstesnâ. Zaten O, insanları bunun için yarattı...*” (Hûd, 11/118-119) buyrulması, taşıdığı diğer mesajların yanı sıra insanların ve toplumların sadece maddî/görünür yönlerden değil bilgi, kültür, algı, duygu, estetik gibi yönlerden de farklı farklı olabileceğine, bunun ilâhî planlamanın dahilinde görülmesi gerektiğine işaret eder.

İslâm’da dinî hoşgörünün, din özgürlüğünün ve onun götüreceği sosyal barışın teminatı olan bir ilke, ilahî iradenin tüm insanları tek bir din üzere toplamayı murat etmemiş olmasıdır. “*Eğer Rabbin dileyeydi yeryüzündeki insanların hepsi iman ederdi. Yoksa sen inanmaları için insanlara zor mu kullanacaksın?*” (Yunus, 10/99) meâlindeki ayet ve benzeri diğer ayetler, bir taraftan dinî çoğulculuğun kaçınılmaz bir durum oluşuna işaret ederken diğer taraftan insanın din gibi hayatî bir tercih konusunda bile özgür bırakıldığını ve özgür iradenin ne denli önemli olduğunu anlatır.

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de “*Her biriniz için ayrı bir şeriat, yol ve yöntem verdik. Şayet Allah dileyeydi sizi tek bir ümmet yapardı, Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah’adır*” (el-Mâide, 5/48) açıklaması, hukukî düzen ve hayat tarzlarındaki farklılığın ilahî hikmet kapsamında olduğunu ve bununla insanlığın birbiriyle daha iyi ve güzel işleri yapma yarışına girmesinin arzu edildiğini, sonuçta herkesin Allah’ın huzurunda toplanıp kendi hesabını kendisinin vereceğini anlıyoruz. İlâhî vahiy geleneğinde tek Allah’a inanma (tevhîd) ve inanç (akîde) alanında izlenen tavizsiz tutumun hukuk ve gündelik hayat alanına gelince daha esnek bir hal alması da ancak bu ayetin anlamıyla bütünlük içinde anlaşılabilir.

Toplumun barış içinde yaşamasının önemli bir ayağı din özgürlüğüdür. Din özgürlüğünün teminatı, dine inanmanın hür bir seçime ve iradeye dayalı olması ilkesidir. İslâm’da imanın olmazsa-olmazlarından biri hür iradedir. Dış ve iç iradenin uyuşması ihlas ve samimiyet adını alır. Meşhur bir hadiste “*Ameller niyetlere göredir*” buyrulur; dolayısıyla niyeti halis olmayan, inancında samimi olmayan kimsenin imanı makbul değildir. Şüphesiz samimi bir inanç, insanın hür iradesine dayanan bir inançtır. İman ile hür irade arasındaki bu sıkı bağ sebebiyledir ki Kur’ân-ı Kerîm’de “*Gerçek Rabbinizdendir. O halde, dileyen inansın, dileyen de inkar etsin!*” (el-Kehf, 18/29) buyrulur. Bu ayet, insanın bu dünyada iman gibi en temel konuda bile hür iadesinin bulunduğunu, imanının hür iradeyle olması gerektiğini gösterme amacını taşır; yoksa insanın yapacağı her tercihi Allah’ın onayladığı gibi bir anlama elbette gelmez. Yine Kur’ân’da “*Dinde zorlama olmadığı*” (el-Bakara, 2/256) belirtilir. Farklı anlamların da verilmesi mümkün olan bu ayetten ilk anlaşılan, kimsenin İslâmiyet’e girmeye zorlanamayacağı gibi, Hıristiyanlığa veya Museviliğe girmeye de zorlanama-

yacağı kuralıdır. Yani genel anlamda, herhangi bir dine inanmada bir zorlama olmamalıdır. Bu ayet, diğer dinlerle İslâm'ın eşit tutulduğu gibi bir yoruma geçit vermez; aksine ilâhî vahyin son halkası ve Allah katında yegâne hak din olan İslâm'ın, mesajını yüksek bir özgüvenle verdiğini, Müslümanlardan da bunu beklediğini gösterir. Bütün bu ayetlerden, hem insanın sorumlu tutulabilmesi için hem de doğrudan yana yaptığı tercihinin değerli olabilmesi için her yaptığı işi hür irade ile yapmış olması gerektiğini anlamaktayız.

İslâm'ın insanın hür iradesine değer vermiş ve seçimini özgürce yapmasını istemiş olması, insanın yapacağı her seçimi ve vereceği her kararı onayladığı anlamına elbette gelmez. İnsanlığın tarih boyunca daima farklı dinî inanış ve tercihler içinde olduğuna ve bundan sonra da bu çeşitliliğin devam edeceğine işaret eden bu ayetler, İslâm'ın kendini hak din olarak görmesi ve böyle bir iddia taşıması ile de çelişmez. Aksine bu, İslâm'ın hem farklı dinlerin zaten tabîi olarak sahip olduğu özgürlük alanını tanıması ve Müslümanları dünyanın bu tabîi çoğulcu görünümüne alıştırmaması, hem de İslâm'ın kendine duyduğu özgüveni mensuplarına aşılama stratejisini ifade eder.

İslâm'ın tarihî tecrübesi dinî hoşgörüyü egemen kılıp toplumsal barışı sağlamanın en güvenli yolunun yine dinî özgürlüklerden ve dinî çoğulculuktan geçtiğini gösterir. Dinin temel iki kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in Sünneti bize dindarlığın aynı zamanda insanın Yaratana, kendisiyle ve bütün çevresiyle barış içinde yaşaması demek olduğunu anlatır. İslâm, mensuplarına şiddet ve öfkeyi bastırabilecek bir özgüven de telkin eder. Ancak son yıllarda yakın coğrafyamızda hem din içi hem de dinler arası hoşgörünün yerini ötekileştirmenin aldığı, şiddetin ve terörün arttığı, öfke ve nefretin iç dünyalarımızı esir aldığı ve Müslümanlar olarak sosyal barıştan hızla uzaklaştığımız da acı bir gerçektir. Bunun ülke içi sorunlardan uluslararası stratejilere kadar elbette bir dizi sebebi vardır. Ancak bu kargaşa ortamında dinî semboller ve duyarlılıklar da toplumda öfke ve nefret söyleminin ve bu yönde ayrışmanın ana malzemelerinden birini teşkil etmiş durumdadır.

Bugün, İslâm coğrafyasında öfke, nefret ve ötekileştirme dilini kullananlar, dinin metinlerinden literal okuma yaparak yararlanmakta, yani dinin metin ve geleneğinden kendilerini destekleyecek pasajlar bulabilmektedir. Müslümanların bütün olup bitenden ötekini suçlayarak rahatlamaya çalıştığını da söyleyebiliriz. Çünkü öfke dili rahatlatıyor ve ferdi sorumluluğu örtüyor. Bu coğrafya insanının sağlıkta, eğitimde, toplumsal adalet ve barışta, insan haklarında, kadın haklarında, çevre ve temizlikte, çalışma ve üretimde ciddi eksikleri ve sorunları var. İşgaller, diktatörlükler, umutların tükenmesi, arayışlar ve ruh halindeki kırılmalar kendilerini hep din üzerinden ifade ettiler. Bunun için de dinî söylemle öfke dili iç içe girmiş vaziyette. Dinî eğilimler, gruplar birbirini dışlayarak, ötekileştirerek ayakta duruyor; kimlik ve aidiyetler böyle oluşturuluyor. Öfke dilinin ve ötekileştirmenin toplumda duygusal

bağlılığı pekiştirdiği, insanları birbirine kenetlediği ve muhayyel düşman karşısında birleştirdiği, iç sorunları unutturduğu bunun için de kasıtlı olarak canlı tutulduğu doğrudur. Ancak bu durumdaki toplumların kendi sorunlarıyla yüzleşme ve kendini geliştirme kabiliyetini kaybettiği, öfke ve nefretin geri dönerek asıl zararı sahibine vereceği de hatırdan çıkarılmamalıdır.

Ekonomik gelir dağılımının derin eşitsizlikler yarattığı, işsizliğin yoğun olduğu, siyasal katılımın bulunmadığı, sağlıktan eğitime ve fırsat eşitliğine kadar bir dizi sorunun yaşandığı ve insanların gelecek endişesinin bulunduğu toplumlarda din, ırk, etnik kimlik ve bölgesel aidiyet duygularının şiddete kanalize edilmesinin hayli kolaylaştığını artık hepimiz biliyoruz. Sağlıklı dinî bilgilenmenin sağladığı özgüven böyle bir ortamın olumsuzluklarını azaltıcı bir role sahipken, din konusunda yanlış ve saptırılmış eğitim, rasyonel düşüncenin yerini duygusallığın alması bu olumsuzlukları tetikleyici bir işlev görmektedir. Böyle olunca şiddeti önlemede poliseye tedbirler, öfke ve nefrete kaynaklık eden ortamın analizi ve ona göre önlemlerin alınması ne kadar gerekli ise, insanımızı din konusunda sağlıklı bilgilendirmek, yanlış ve saptırıcı dinî telkinler karşısında toplumsal bilinç oluşturmak da aynı derecede önem taşımaktadır. Çünkü dine ve kutsala bağlılık adına şiddet, kin ve nefreti meşrulaştırmak, ancak doğru bilgiyle yüzleşmekten kaçırılmış ve kapalı kapılar ardına alınmış yanlış bilgiyle ve çarpık eğitimle mümkün olabilir.

Özgürlükler ve dinin insan üzerindeki derin etkisi esasen birlikte ve huzur içinde yaşamamız için büyük bir imkândır ve iyi değerlendirildiğinde vazgeçilemez bir pozitif katkıdır. Bu konuda belki de öncelikle yapılması gereken, İslâm dinini doğru tanıma, dindarlığımızı ahlak, dinî duyarlılıklarımızı ise bilgi eksenine oturtma olmalıdır.

j. Din İçi Çoğulculuk

Toplumun barış içinde yaşamasının bir ayağı din özgürlüğü ise diğer ayağı din içi çoğulculuktur. İster farklı dinler arası çoğulculuğu onaylayan -bir kısmına yukarıda temas ettiğimiz- ayetler esas alınsın, ister ayet ve hadislerin sınırlı olay hakkında belli sayıda hüküm getirmiş, geri kalanını müslümanların anlama ve yorum (içti-hat) kabiliyetlerine bırakmış olduğu gerçeğinden ve “*Müslümanlar arasında farklı görüşlerin bulunmasının rahmet olacağı*”na dair ortak kabulden hareket edilsin, tek bir sonuca varırız: O da ‘aynı dine mensup insanlar arasında dinî düşünce, algı ve davranış farklılığının bulunmasının gayet tabii, hatta kaçınılmaz bir durum olduğu’ gerçeğidir.

Dinî çoğulculuğun dinler arası boyutu küresel barışın korunması için ne kadar önemli ise, aynı din mensuplarının kendi aralarındaki barışçıl ilişkilerini ifade eden din içi çoğulculuk da ülke içi ve bölgesel barış için o kadar hayati rol oynar. Özellikle Müslüman toplulukların bugün bu konuda çok dikkatli olmaları, kendi aralarındaki ilişkilerinde etnik aidiyetlerini ve mezhep farklılıklarını gölgede bırakacak

şekilde ortak paydalarını güçlendirmeleri gerekmektedir. Bunun birinci şartı da aynı coğrafyada bir arada yaşayan farklı etnik kimliklerin ve mezheplerin zenginleştirici olumlu unsurlar olduğu bilincini hiçbir zaman kaybetmemektir. Bu farklılıklar ilâhî iradenin hikmet dolu bir tecellisidir. Çünkü Kur'ân "*birbirimizle tanışmamız ve hayırdan yarışmamız için kavimlere ve kabilelere ayrıldığımızı*" belirtmektedir (Hucurât 49/13; el-Mâide, 5/48). İslâm toplumunun tarihsel tecrübesini ifade eden "*Müslümanlar arasındaki görüş farklılıkları (ihtilâf) rahmettir*" anlayışını çağdaş dünyanın ihtiyaç duyduğu hoşgörü ve barış ortamının kurulması için bir fırsattır. Bu anlayış bize, Müslümanlar arasındaki görüş ayrılıklarından doğan farklılıkların fikri gelişmeler sağlayacağını ve gerçeğin "fikirlerin çatışmasıyla ortaya çıkacağını" da öğretir. Bu nedendir ki, dinin yorumlanmasından doğan farklılıkları risk alanı ve tehlike değil, potansiyel güç olarak görmemiz gerekir. Aksi takdirde monolitik düzenin câri olduğu bir toplum ve farklılıklarla beslenmeyen bir kültür durağanlığı, tembelliği, statükoculuğu, korku ve baskı doğurmaya mahkumdur.

Burada, günümüzde özellikle ülkemizde sürekli kaşınan ve ayrışma nedeni kılınmaya çalışılan Alevilik ve Bektaşiliğe de din içi çoğulculuk açısından bir nebze değinmem gerekir. Alevilik-Bektaşilik Osmanlı topraklarında devlet otoritesi tarafından siyasi ve teolojik anlamda negatif bir sorun alanı olarak görülmüş ise de bu unsur diğer taraftan tarihsel tecrübemiz içinde, hatta kültürel anlamda devlet mekanizması içinde dahi kendine yer bulmuştur. Yeniçeri Ocağı yapılanmasında Alevi-Bektaşî geleneğinin unsurlarının yer alması bunun en bariz göstergesidir. Bununla birlikte, Alevilik-Bektaşîliğin siyasi ve teolojik anlamda bir ayrışma unsuru olarak görüldüğü ve mezhepsel bir yaklaşımla ana akım din anlayışı tarafından izole edilmeye çalışıldığı da bir başka tarihî gerçektir. Bütün bunlar olurken Alevilik-Bektaşîlik yerliliğini korumuş ve bu toprakların ana unsuru olma ve Türk-İslâm geleneği dairesinde bulunma iddiasından genelde vazgeçmemiştir.

Cumhuriyet'in laiklik dahil yeni bir yönetim şekli getirmesiyle birlikte Alevi-Bektaşî unsuru siyasi ve teolojik anlamda daha rahat bir konum kazanmıştır. Bu açıdan Cumhuriyet birçok açıdan olduğu gibi, Alevilik-Bektaşîlik açısından da bir dönüm noktası sayılmalıdır. Ama asıl dönüm noktası, Türkiye'de iç göçlerin başlamasıyla birlikte yaşanan şehirleşme süreciyle ortaya çıkmıştır. Eskiden şehirleşme sürecinden hemen hiç nasibini almayan ve küçük yerleşim birimlerinde dominant Sünnî kesim tarafından ayrııştırılan ve haklarında negatif efsaneler üretilen Alevi unsurlar şehirleşme sürecinde bu negatifiği izale etme fırsatı yakalamıştır. Ancak tam da bu dönemde, şehirleşme sürecinin avantajını aleviler aleyhine dönüştürme eylemleri de kendini eksik etmemiştir.

Son çeyrek yüzyılda ülkemizde bu kısıkaç altında kalan Aleviler yeniden bir kimlik problemi ile karşılaşmışlar ve modern bir paradigma olan ve haklarını kazanma peşinde olan "azınlık" kavramına sığınmaya, bu kavrama atfedilen uluslararası avan-

tajlardan yararlanma kulvarına sokulmak istenmiştir. Bu kulvara Aleviler bilerek veya bilmeyerek dahil edilmişlerdir. Bu kulvarda hareket etmek ve dahi çareyi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi vb. harici erklerde aramak, Alevilerin azınlık statüsüne irca edilmesine katkıda bulunacak ve uzun vadede ayrışmayı noktalayacak ve en başta kendi aleyhlerine sonuç verecek süreçlerdir. Nasıl ülkemiz vatandaşı etnik gurupların her biri, farklı dini inanç gurupları bu toprakların aslı unsuru ise Aleviler de bu toprakların asli unsurlarıdır; Orta Asyadan getirilen Türk örfünü en fazla taşıyan kültürel yapıdır.

Bugüne kadar birçok olumsuzluğa rağmen milletçe birlik ve beraberliğimizi, din içi çoğulculuğu ve hoşgörümüzü koruyabildik. Diğer Doğu toplumlarına ve komşu İslâm ülkelerine bakınca bunu daha iyi anlıyoruz. İslâm'ın iç zenginliği olan farklılıkların ayrışma sebebi yapılmasını din içi çoğulculuğu güçlendirerek ve din özgürlüğünü genişleterek aşabiliriz. Bu konuda Sünni kesime daha büyük sorumluluklar düşmektedir. Geleneksel Sünnî kesim sadece tarihî derinliği bulunan İslâm içi farklı inanç guruplarına değil, modern dönemde ortaya çıkması kaçınılmaz olan yeni dinî yorum ve anlayışlara karşı da hoşgörülü olmaya kendini hazırlamak, din içi çoğulculuğu kendi varlığı için de elzem bir hayat kaynağı görmek zorundadır. Yeni dünya din ve inanç kimliğine, etnik duyarlılıklara dayanan siyaset ve özgürlük anlayışını geride bırakmış, bunun yerine daha objektif ve kuşatıcı bir kimlik olan eşit vatandaşlık ilkesine geçmiştir. Bu ilkenin güçlendirilmesi de anılan sorunun ikinci adresi konumundadır.

k. Dünyevileşme

İslâm Dünyasının bir başka sorunu bugün dünyevileşmedir. Burada hemen belirtiyim, laiklikle ve dünyevileşme aynı şeyler değildir. Dünyevileşmeyi daha çok, felsefî bir kavram olan sekülerleşme ile bağlantı içinde anlamak gerekiyor. Laiklik ise din-devlet ilişkisinde bir uzlaşmayı, toplumun siyasî yönetim biçimini ifade eden bir kavram. Konumuz laiklik değil, dünyevileşme; yani bireyin kendi hayatından dinin değerlerini çıkarması, ya da dini çok sınırlı bir alana hapsederek geri kalan geniş alanı dinden bağımsız şekilde düzenlemesi. Bu anlayış bize pozitivizmle girdi, pozitivizm rüzgarının sonuçlarıdır. Batı pozitivizmi büyük hasarlar görerek belirli ölçüde geride bıraktı. Ama bizde bu dalga hâlâ devam ediyor. Dünyevileşme hepimizi kasıp kavuran bir girdap. Ve bugün dünyevileşme anaforuna kapılanlardan biri de Müslümanlardır. Alını secdeden kalmayan Müslümanlar dünyevileşmeye lanetler okuyarak dünyevileşiyor. Çünkü dini dar bir alana hapsedmeye başladık. Geri kalan geniş bir alandaki geleneğin bilgilerini çok çok değerli görsek de, özlem ve tehasürle ondan söz etsek de, onları uzakta, ta o asırlarda mevcut haliyle tutmakta kararlıyız. Evimize misafir etmeyi, hayatımıza getirmeyi pek düşünmüyoruz. Bu tavrımızda içten içe artık onların yeni dünyada karşılığının kalmadığına kani olmamızın da belli ki payı

var. Böyle olunca dinin kapsam alanının dışında tutulan geniş bir alanda dünyevî ve seküler hayatın bütün nimetleri önümüze serilmiş oluyor. Farklar sadece sembollerde ve ritüellerde yoğunlaşıyor. Müslümanların gördüğümüz hâline dair bu ifadeleri insafsız bulanlar lütfen etrafını dikkatlice ve bu gözle izlesin. Bu dediğim açıdan insanları ve kendimizi izleyelim. Din bütün hayatımızı kuşatan bir rahmet iken o belli şekillere ve ibadetlere sıkışmadı mı? Yani sınırlı alanda belli davranışlara hapsedilmiş bir dindarlıkla yetinerek hızlı bir şekilde dünyevileşiyoruz. Ve dünyevileşmemizin en önemli sonucu, dinî bilgidен, dinin ihsan ahlakından uzaklaşmamızdır. Ahlak, âdeta buharlaşarak hayatımızdan uçup gitti ve geriye şekiller kaldı.

1. İhsan Ahlakı

İslâm'ın ilk yıllarında Cibril Hz. Peygamber'e geldi ve sahabenin yanında Peygamber Efendimizle sorulu cevaplı bir müzakerede bulundu. Burada amaç Müslümanlara İslâm'ı anlamamızın bel kemiği üç temel kavramı öğretmekti. Bunlar da imân, İslâm ve ihsan. Her zaman dinî anlayışımızda eksen edinmemiz gereken üç temel kavram. İmân, Allah'a inanmadır. İslâm, Allah'ın emir ve yasaklarına uymadır. İhsan ise her an Allah'ın lütfu ve murakabesi altında olduğumuzu bilerek o bilinçle yaşamadır. İhsan, ahlakın ve dindarlığın kemalidir. Müslümanlar ihsanı yitirdiler. Müslümanlar dindarlıklarında hikmeti, ahlâkı ve ihsanı yitirdiler. İhsan hüsünden gelir, güzellikten gelir. İslâm düşüncesindeki iyi-kötü, güzel-çirkin (hüsün-kubuh) ayırımı da bu konuyla ilgili. Yani her an Allah'ın denetiminde, gözetiminde, onun rahmeti altında, onun lütuf ve inayeti altında yaşadığımızın bilincini kaybediyorsak dindarlığımız artık sığlaştı demektir. Dinî ilimlerden de dindarlığımızdan da ahlak epey buharlaştı ve başka âlemlere doğru akıp gitti. Artık ahlak lüks bir özenti, etik kurallar yığını, ötemizde, hayli uzağımızda bir öğreti gibi durmaya başladı.

Bu konunun Türk modernleşmesiyle de ilgisi var. Osmanlı'nın son yüzyılı ile Cumhuriyet döneminde Türk modernleşmesi hep şekil üzerinden oldu. Türk modernleşme tarihinin hatalarını biz bugün reaksiyonla ve karşı hatalarla tekrar ediyoruz. Türk modernleşmesi mesela kadın üzerinden oldu, bugün yine kadın üzerinden karşılık veriliyor. Türk modernleşmesi şekil üzerinden oldu, günümüzde de yine şekil üzerinden oluşan hasarları telafi etme gayretindeyiz. Yani hatayı aynı hata ile kapatma yolunu seçtik. Ve bu kavgada, bu gelgitlerde ahlak bertaraf oldu. Tabii ki konunun Batı'da olup bitenle de ilgisi var. Tarihte kilisenin siyasete boğazına kadar girmesi ve siyasete müdahil olmasından sonra Batı'da bir kilise karşıtlığı başladı. Haklı bir tepkiydi bu. Devamında reform hareketleri başladı; dinle siyaseti, dinle hukuku ayırıştırmak istediler. Bunu ayırıştırmak ahlâkı da ayırıştırmak zorunda kaldılar. Kapsamlı sosyal hareketler böyledir. Başlamasına siz karar verebilirsiniz, ama nerede duracağını, ne gibi taşkınlara yol açacağını siz kontrol edemezsiniz. Hareket artık sizin kontrolünüzden çıkar ve kendi dinamikleriyle kendi yolunu kendi çizer.

Biz Batı'ya gençlerimizi gönderdik, Batı'nın modernleşmesini, gelişmesini alsın bize getirsinler diye. Mehmet Akif de öyle diyordu değil mi? 'Batı'nın ilmini alınız, irfanını alınız, ama ahlakını almayınız.' Birbiriyle irtibatlı parçalardan birini alıyorsanız, öteki parça kendiliğinden gelir. Bunlar diyalektik biçimde birbiriyle irtibatlı. Sosyal alanları mekanik parçalar gibi düşünemezsiniz. Birbirlerini besledikleri için bir arada yaşıyordur onlar. Hani bitki sosyolojisi vardır, birbiriyle uyum içinde ve birbirini besleyerek birlikte gelişen bitki türleri ilmi. Onun gibi. Sonuçta bu projede 'Batı'nın ilmini al, irfanını al, sanatını al, giyim-kuşamını al, ahlakı, örf ve âdeti geri dursun' demenin mümkün olmadığını birlikte gördük. Türk modernleşmesinde, Osmanlı modernleşmesinde böyle bir yanlış macera yaşadık.

m. Din ve Hayat

Osmanlı aydınlarının bize bıraktığı çok güzel bir slogan ve rota var. Osmanlı aydını deyince medreselilerden ziyade medrese eğitimi almış da olsa Doğu'yu Batı'yı bilen ve toplumsal olayları dikkatlice izleyip analiz eden aydınları kastediyorum. Bunlara Türk-İslâm aydınları da diyebilirsiniz. Ayrıca o zaman medreseliler var, Batılılaşma yanlıları var. İslâm aydınları, Osmanlı aydınları toplumun gidişatındaki savrulmaları görünce dört kelimeyle özetledikleri önemli bir rota çizdiler: 'Dinli hayat, hayatlı din'. Çok önemli bir vurgu ve mesajdı bu. 'Dinli hayat' çağrısı körü körüne Batılılaşma yanlılarına bir mesajdı ve bu vurgu önemliydi. Onlara, 'Batı'daki pozitifizmin rüzgarına kapılmayalım, hayatımızı dinle iç içe geliştirelim. Tamam, modern dünyaya kapımızı açalım, ama dini dışlayarak değil dinle barışık şekilde yolumuza devam edelim' şeklinde özetlenebilir bir itidal çağrısı idi, orta yol arayışı idi. Diğer bir anlatımla, 'Tamam, modernleşelim, Batı'daki teknolojiyi alalım, ilmi alalım ama dini dışlayarak değil, dinle beraber olsun. Çünkü bu ikisi birbirine engel değil' demek isteniyordu. Bir de 'hayatlı din' çağrısı yaptılar. Bu da geçmiş dönem dinî literatürde okudukları bilgileri ve tecrübe birikimini hiç değiştirmeden bugüne taşımak isteyen medreselilere hitap ediyordu. Onlara da dediler ki; 'Hayatlı din olsun. Anlattığınız, öğrettiğiniz, getirdiğiniz dinî bilgi, hayatın içinden, hayata cevap veren ve hayatın sorunlarına çözüm getiren bir dinamizme sahip olsun. Bizleri o kitapların yazıldığı beşinci altıncı asırlarda yaşamaya mecbur etmeyin, bu asırda yaşayalım ama dinimize bağlı kalarak yaşayalım'. Bu iki önemli vurgu içeren çağrıya o gün de bugün de yeterince önem vermiş değiliz. Dinî alanda bilginin ve din üzerine ürettiğimiz tefekkürün bizim dünyamızda bir karşılığının olması, hayatiyetinin olması lazım. Yani hiç güncelliği kalmamış konuları tartışarak dini daha iyi anlatacak bir bilgi ürettiğimizi söyleyemeyiz. Hayatımızı aydınlatmayan, aile hayatımızı güzelleştirmeyen, kolaylaştırmayan bilginin bize ne hayrı olur?

Allah dini insanlığa bir rahmet olarak göndermiştir. Ve bizim görevimiz bu rahmeti önce kendi hayatımıza, sonra da toplumun bütün katmanlarına yaymak, herke-

sin bu rahmetten yararlanmasına kapı açmaktır. Dinî bilginin amacı da budur. Peygamber Efendimiz faydası olmayan bilgidir Allah'a sığındı. O halde dinî bilgi faydalı bilgi demektir. Bugün Müslümanlar Kur'an-ı Kerim denince ne anlıyorlar? Çoğumuz Kur'an-ı Kerim'den, okunurken ve dinlerken gözyaşı döktüğümüz, duvarlarımızı hatlarıyla süslediğimiz, namazda okuduğumuz ve son derece hürmet gösterdiğimiz ilâhî kitabı anlıyoruz. Peki, bu yeterli mi? Hâli vakti yerinde olan bir çoğumuzun duvarlarında güzel hatlar şeklinde Kur'an ayetleri var. Çok iyi okuyan hafızlarımız var. Ama, Kur'an-ı Kerim'in gönderiliş amacı sadece bu değil ki. Kur'an-ı Kerim'i anlamamız gerekiyor, hayatımıza indirmemiz gerekiyor. Onu hayatımıza rehber etmemiz, onun söylediklerinin ardından gitmemiz gerekiyor. Mehmet Akif'in dediği gibi, her sabah onun bizim için Allah tarafından yeniden gönderildiğini düşünmemiz gerekiyor. Dinle hayatın bağına canlı tutmaya, önce Kur'an'la hayatımız arasındaki bağı canlandırarak ve güçlendirerek başlayabiliriz. Aynı durum Peygamber Efendimizin Sünneti için de geçerli. Evet, Kur'an-ı Kerim'i böyle düşünmeliyiz. Kur'an-ı Kerim size sadece size Allah'ın gönderdiği özel bir hitaptır. Her sabah size yeniden hayat verir. Kur'an-ı Kerim ile hayat bulmak budur. Ama öyle olmadı. Bugün Kur'an-ı Kerim'in ayetleri metinleştirildiği için aşırı dediğimiz, radikal dinî grupların, öfke ve nefretten başka bir bildiği olmayan dinî grupların elinde Kur'an ayetleri âdeta birer silah oldu. O da Kur'an-ı Kerim'in bağlamından, bütüncül anlamından kopartılarak metinleştirilip subjektif kanaatlere dayanak, ideolojik projelere araç kılınması oldu.

n. Aşırılıklar Arasında Sıkışan Müslümanlar

Bugün İslâm Dünyası dört aşırılık, dört kutup arasında bocalayıp durmaktadır. Selefilik, Şiiilik, modernizm ve katı gelenekçilik. Bunlar bir savrulma sonucu oluşmuş birbirinin uzağında dört ayrı kutup. Dördünün de bütüne nispetle sorunları vardır, ciddi sorunları vardır. Ve günümüz Müslümanları bunlardan birini seçmeye adeta mahkum edilmektedir. Her birinin sorunlarını sizler çok iyi bilmektesiniz.

Selefilik hangi tezle ortaya çıkıyor? 'Kur'an-ı Kerim'e dönelim, Peygamberimizin Sünnetine dönelim, ilk asrın anlayış ve uygulamalarına dönelim.' Bu tez çok masum gözükse de insanlar 'Kur'an-ı Kerim'e dönüş' diyerek, 'geçmişe dönüş' diyerek kendi kavgalarını veriyor. Grupların öfkeleri, stratejileri, ayrıştırıcı duyguları devreye giriyor. Esasen bizim asr-ı saadete dönmemiz değil, asr-ı saadetteki rahmeti, asr-ı saadetteki o saf dinî duyarlılığı, dindarlığın özünü bugüne getirmemiz gerekiyor. Bizim asr-ı saadete dönmemiz ya da gitmemiz mümkün değil. Bunun için zaman makinesine girmemiz ve o yüzyıla ışınlanmanız gerekir. Bunun olmayacağı da ortada. Allah öyle bir şey istemiyor bizden. 'Kur'an-ı Kerim'i anlayın, her gün yeniden anlayın, her sırada yeniden anlayın da hayatınıza Kur'an'ı hikmetini indirin' diyor. Selefilik hayatı tersine çevirmeye çalışıyor, aslında tersine çevirdiğini bile bile. Çünkü kendileri Kur'an ayetleri üzerinden kendi dönemlerinin kavgalarını vermekte. Onun için

'Kur'ân-ı Kerîm'e dönelim, o bize yeter' iddiası ilk bakıştan haklı gibi dursa da, hem yöntem olarak ve ilmen hem de kullanıldığı amaç yönüyle son derece yanlıştır. Hz. Peygamberin Sünneti olmadan, geleneği kavramadan, tarih ve medeniyet tasavvuru olmadan Kur'ân-ı Kerîm'e bir sözlük açıp anlam vermemiz bizleri vahim sonuçlara götürür. Bu söylem geçmiş dönemlerde ciddi sorunlara yol açtı; şimdi de açıyor.

İslâm'ı anlamada gelenek de önemlidir. İslâm'ı yaşanmış ve yeryüzüne inmiş bir din olarak tanıyabilmemiz için üç tane boyut var: Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet ve gelenek. Ama bunu geleneği putlaştırarak ya da yok sayarak değil, geleneği anlayarak, onu yorumlayıp ondan anlamlar çıkararak yapabiliriz. Geçmiş kuşakların geleneğini aynen bugüne taşıyarak hiç değil. Modernizm ve Selefilik geleneği inkar ettiler. Katı gelenekçilik geleneği dondurup kutsalla içiçe kılarak dokunulmaz kıldı be günümüz insanına onu yık saymaktan başka bir seçenek bırakmadı. Şiilik ise tarihte kalması ve sadece ders alınması için bilinmesi gereken acı olaylar sonucu haklı sebeplerle ortaya çıkmış bir öfkenin din adına bugüne kadar haksız bir biçimde sürdürülmesidir. Öfke hem sahibinin, hem çevresinin ruh dengesini bozar. Şiiliğin ayakta durmasının yegâne itici gücü öfkedir, acıdır. Bütün dünya ve çoğunluk İslâm Dünyası ile kavga içerisindedir. Böyle oluşan kimlik İslâm'ın rahmetini ne kadar taşıyabilir? Öfkeyle yoğrulan bir İslâm ve Müslümanlık dünyaya öfke saçar. Sünnî dünyada da farklı sebeplerle benzeri öfkelerle rastlıyoruz. Kimlikleri yaşatmak için bir nebze öteki kavramı lazımdır, ama bütün hayatı değerlerinizi onun üzerine yığamazsınız. İşte Selefilik geleneği yok sayarak dini bilgiyi keyfi ve kaygan bir zemine çekti; modernizm ise yaşadığı realiteleri sorgulamaksızın ona göre dini bilgiyi dizayn etmeye kalktı ve inandırıcı olamadı. Katı gelenekçilikle de Müslümanların zihniyetini geçmiş asırlarda yaşamaya mahkum etti ve Müslümanları din adına çıkmaz ve dar sokaklara sürükledi. Günümüzde Müslüman birey din konusunda herhangi birine kapılıp kör bir avunma içinde değilse bu dört savrulma ve aşırılık arasında sıkıştı kaldı.

Bütün bunlardan sonra demem odur ki, Müslümanlar 21. yüzyılda yaşadığını fark etmek zorundadır. 21. yüzyılda yaşadığına göre ona göre tavır almak, dinî bilgiyi güncellemek, işe yarar hale getirmek, hayatına can veren hayat veren bir kıvamda tutmak zorundadır. Dini sadece şekiller ve belli ibadetlerden oluşan dar bir alana hasretmeyen, onu hayatımızın her yönünü güzelleştiren ve bize bu alanlarda da destek veren geniş ve kapsamlı bir rahmet olarak görmek gerekir. Bugün İslâm toplumlarında aile hayatından insan haklarına, beşeri alandan uluslararası ilişkilere, ekonomi ve çalışma hayatından, temizlik ve çevreye, hukukun üstünlüğüne ve sosyal adalete kadar birçok alanda çok ciddi sorunlar var. Böyle bir durumda sadece ibadetlerimizi ifa ederek dinî sorumluluğumuzu yerine getirdiğimizi ileri sürebilir miyiz? Buna kani isek, bu cidden vahim bir hatadır. Hatta İslâm'ın niye gönderildiğini, Hz. Peygamber'in hayatını, İslâm medeniyetinin nasıl ortaya çıktığını hiç anlamamak demektir. Öte yandan, İslâm uleması diğer alanların özel bilgisini İslâmlaştırmaya uğraşmak yerine dinin asıllarındaki dinî bilgi üzerine tefekkürünü geliştirip onu günümüz top-

lumlarına hitap eden ve sorunlarını aydınlatan canlı bir bilgi haline getirmek, literatürdeki eski bilgileri tekrar yerine hayatla içi içe olan bilgileri üretmek zorundadır. Artık, doğruluğuna inanılmakla yetinilen değil yaşatılan, tecrübe edilen, geliştirilen ve hayatımızla iç içe olan bir bilgi gerekli Müslümanlar için. Tabii ki geleceğe ilişkin olarak karamsar asla değiliz. Karamsar olmak doğru da değil. Dinin sahibi yüce Mevla'dır. Bize düşen O'nun dinini korumak değil, kendimizi korumaktır. Allah bize 'Dinimi koruyun.' demiyor. 'Kendinizi koruyun.' diyor. Bu dünya hayatı gelgitlerden ibarettir. Hem dünya hayatında gelgitler yaşanır, hem de bizim öz dünyamızda ve hayatımızda gelgitler yaşanır.

Hiç bir insan kâmil, yani noksansız değildir, Peygamberlerin dışında. Her insanın nefsinde, iç dünyasında dalgalanmalar vardır. İyilikler kötülükler, iyi duygular ve kötü duygular iç içedir, birbiriyle mücadele halindedir. Zıt düşünce ve duygular dalgalar halinde iner ve çıkar. Onun için de insanları putlaştırmaya, kutsallaştırmaya veya aşığılamaya bizim haddimiz olamaz, hakkımız yoktur. Önemli olan bu gelgitler arasında ayakta durabilmektedir. Önemli olan çok dalgalı denizde kayığın su üstünde kalmasıdır, batmamasıdır. Hayatımız da gelgitlerden ibarettir, iyi ve kötü arasında. Allah hepimize bu dalgalar arasında, İslâm toplumu olarak, Türk topluluğu olarak ve birey olarak, Allah'ın aciz bir kulu olarak ayakta durmayı nasip etsin de dünyanın altında kalmayalım. Allah dünyayı güzelce ve insanca yaşamamız için yaratmıştır.

İslâm'ın bu yüzyılda nasıl anlaşılması gerektiğine dair bir öncü çaba çıkacaksa iki yerden ümitli olabiliriz: Biri bizim milletimiz, diğeri de Balkanlar. Milletimizden de Balkanlardan da son derece ümitliyim. Çünkü Balkanlar da bu kadar acıdan, bu kadar karşılaşmadan sonra ayakta durmayı başarmıştır. Yiğitlik budur. Balkanlar o kadar badireyi atlatıp ayakta durduktan sonra, bizler de ayakta durduğumuza göre inanıyorum ki gelecek yıllarda bu coğrafya insanımız, bizim insanımız İslâm'ın nasıl yaşanılması ve anlaşılması gerektiğine dair örnek bir tablo ortaya koyacaktır, diye inanıyorum. Bu coğrafya insanları büyük bir medeniyetin çocuklarıdır, geçmişten aldıkları dinî bilgi mirasını güncelleyerek hayatımızın içine katacaktır. Emin olun, dinî bilgi ile hayatımız bulduğunuzda hayatımız kararmaz, aksine aydınlanır ve güzelleşir; daha anlamlı olur. Çünkü bizim dinimiz suyun akışı kadar kolay bir din. İbadetinde, insan ilişkilerinde, tabiatla ilişkide, aile hayatında her hak sahibinin hakkını vermek üzerine gelmiş ve bizden de bunu istemiş bir dünya dini. İslâm bir ruhbanlık dini değil, dünyaya sırt dönme, dünyadan el-etek çekme dini değil. Bu din sayesinde biz beş kıtaya dağılmışız, adalet ve rahmet götürmüşüz. Bu din sayesinde dünyaya egemen olup dünyanın üzerinde kalıcı bir iz bırakmışız.

Biz Müslümanların öteden beri şöyle bir duası vardır: 'Yarabbi, bizi sâlih kullardan kıl.' Bu duayı yaparken ayrıca biz, Allah'ın hikmetli yaratması ve insana özgür irade vermesi gereği dünyada her insan tipinin olacağını da öğreniyor, buna kendi-

mizi hazırlıyoruz. Bundan anlıyoruz ki, 'İyiler olacak, kötüler olacak. Buna hayret etmeyip biz iyilerden olmaya bakalım. İnananlar olacak, inanmayanlar olacak; biz iyi müminler olalım.' Nitekim Peygamberlerin çocuk ve eşlerinin inanmadığı da oldu. Tarihte birçok farklı ve aykırı örnek var. Onun için dünyadaki kötülükler sizleri üzmesin; olumsuzluklar sizi karamsar kılmamasın. Bunların her birini gördükçe 'dünyanın bir sahibi var, ben dünyanın mütevellisi değilim' deyin ve istikametinizi koruyun. Dinin sahibi de, mütevellisi de bizler değiliz. Bizler Allah'ın dediklerini yapmak için dünyaya gelmiş, bir ağacın altında gölgelenme miktarınca burada kalacak ve sonra dünyadan gidecek olan yolcularız. Dünyada tek başımıza kalsak bile ayakta durmasını bilmek zorundayız. İslâm Dünyası bugün bir buçuk milyar. Üç milyar olsa daha güçlü, dünyadaki herkes Müslüman olunca da en güçlü olmayız. İslâm zaten en üstün ve güçlü. Tek başımıza da kalsak Müslüman olabilecek ve ayakta kalabilecek kadar özgüvenimiz yüksek, dinî bilgimiz aktif ve Allah'a bağlılığınız güçlü olmalı. Duamız budur. Eşyanın hakikatini ve her şeyin doğrusunu bilen O'dur.